

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

ЛЯХОВСЬКИЙ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ
СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ**

Спеціальність 014 «Середня освіта»

Освітня програма Середня освіта. Географія. Економіка

Робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Науковий керівник:

ГОЛУБ ГЕННАДІЙ СЕРГІЙОВИЧ,

кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри _____

від _____ 202_ р.

Завідувач кафедри

(_____) _____

(підпис)

ПІБ

ЛУЦЬК - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ.....	7
1.1.Сутність понять «лідер», «лідерство» у вітчизняній та зарубіжній практиці.....	7
1.2. Педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників.	14
1.3. Критерії, показники та рівні сформованості лідерських якостей здобувачів освіти старшої школи.....	18
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ.....	22
2.1.Роль географічної освіти у формуванні лідерських якостей учнів.....	22
2.2. Аналіз технологій формування лідерства на уроках географії старшої школи.....	24
2.3. Розробка тренінгового заняття «Лідерство в питаннях сталого розвитку та охорони навколишнього середовища»	39
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ.....	51
3.1. Методика діагностики лідерських здібностей учнів старшого шкільного віку в шкільному середовищі.....	51
3.2.Експериментальна робота з формування лідерських якостейстаршокласників	53
3.3. Аналіз експериментальної роботи.....	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	68

АНОТАЦІЯ

Ляховський Д.С. **Особливості формування лідерських якостей учнів старшого шкільного віку на уроках географії.**

Випускна кваліфікаційна робота другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.07 «Середня освіта (Географія)». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024.

У науковому дослідженні обґрунтовано та проаналізовано теоретико-методичні засади формування лідерських якостей учнів старшої школи, визначено сутність поняття «лідер», «лідерство», педагогічні умови формування, критерії, показники та рівні сформованості лідерських якостей.

Охарактеризовано особливості формування лідерських якостей учнів старших класів на уроках географії, наведено можливості використання різноманітних навчальних технологій для формування лідерства при вивченні географії в школі, розроблено тренінгове заняття. Експериментальним шляхом доведено ефективність педагогічних умов формування лідерських якостей здобувачів освіти старшої школи на уроках географії.

Результати роботи можуть бути використані при викладанні курсів географії в учнів 9-11 класів у закладах загальної середньої освіти для формування лідерських якостей школярів, що допоможуть учням досягти успіху у навчанні, та в майбутньому в роботі та громадському житті.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості, педагогічні умови, учні старшої школи.

ABSTRACT

Lyakhovsky D.S. Peculiarities of formation of leadership qualities of senior schoolchildren in geography lessons.

Final qualification work of the second (master's) level of higher education in the specialty 014.07 "Secondary Education (Geography)." – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2024.

The scientific study substantiates and analyzes the theoretical and methodological foundations of the formation of leadership qualities of high school students, defines the essence of the concepts of “leader”, “leadership”, pedagogical conditions of formation, criteria, indicators and levels of leadership qualities.

The features of the formation of leadership qualities of high school students in geography lessons are characterized, the possibilities of using various educational technologies for the formation of leadership in the study of geography at school are presented, and a training session is developed. The effectiveness of the pedagogical conditions for the formation of leadership qualities of high school students in geography lessons has been experimentally proved.

The results of the work can be used in teaching geography courses to students in grades 9-11 in general secondary education institutions to develop students' leadership skills that will help students succeed in their studies and in the future in work and social life.

Keywords: leader, leadership, leadership qualities, pedagogical conditions, high school students.

ВСТУП

Школа виступає важливим етапом виховання особистості, саме тому особливої уваги та актуальності набувають питання формування лідерських якостей здобувачів освіти ще у підлітковому віці. Учні старшої школи характеризуються формуванням стійких особистих якостей та кар'єрних орієнтирів, прагнуть до самореалізації та самоствердження. Саме це стає фундаментом для формування особистості, що здатна приймати рішення та нести на них відповідальність, діяти та активно брати участь у динаміці шкільного життя.

У нашому дослідженні було визначено, що лідерські якості здобувачів освіти є професійно-особистісною якістю, що розвивається протягом навчального процесу в школі, характеризується сукупністю знань, вмінь, здібностей та досвіду. Якостями майбутнього лідера, що розвиваються в процесі навчання на уроках географії є відповідальність, активність, ініціативність, комунікативні якості, організаційні якості, впевненість у собі, вмотивованість, вміння створювати та працювати в команді.

У педагогічних працях М. І. Рожкова, Т. О. Вежевич, В. В. Ягоднікової[53], Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, І. Кона, С. Походенка, К. Садохіної досліджується проблема розвитку лідерських якостей у старшокласників. Створення умов для розвитку лідерських якостей та формування соціально активної особистості стала предметом наукових доробків Д.В. Алфімова[4], М.В. Братко, П.І. Бабочкина, А. К. Вишнякової-Вишневецької, М. В. Кітаєвої, С.О. Сисоєвої, І. П. Краснощока та ін. [23].

Враховуючи необхідність у творчій, орієнтованій на успіх та конкурентоспроможній учнівській молоді в сучасному суспільстві, що має яскраво виражені лідерські якості, актуальність визначеної проблеми та її недостатня теоретична обґрунтованість зумовила вибір даної теми дослідження.

Об'єкт дослідження – процес формування лідерських якостей учнів старшої школи.

Предмет дослідження – особливості процесу формування лідерських якостей старшокласників на уроках географії.

Мета дослідження полягає в детальному вивченні педагогічних умов формування лідерських якостей учнів старшого шкільного віку на уроках географії. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

- дослідити теоретико-методичні засади формування лідерських якостей учнів;
- розкрити значення географічної освіти у формуванні лідерства;
- розробити тренінгове заняття, з метою розвитку лідерства в умовах сталого розвитку;
- проаналізувати ефективність педагогічних умов та практичного використання технологій формування лідерських якостей учнів на уроках географії.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, узагальнення педагогічного досвіду, аналізу, методи обробки та систематизації інформації, порівняльний, статистичні методи, педагогічне спостереження, педагогічний експеримент.

Практична значимість роботи полягає в можливості використати отримані результати при викладанні курсів географії в учнів 9-11 класів у закладах загальної середньої освіти для формування лідерських якостей школярів, що допоможуть учням досягти успіху у навчанні, та в майбутньому в роботі та громадському житті.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження були висвітлені на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 8-9 листопада 2024 р.) (додаток 3).

Структура роботи: випускна кваліфікаційна робота викладена на 80 сторінках і складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел (59 джерел).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

1.1. Сутність понять «лідер», «лідерство» у вітчизняній та зарубіжній практиці

Науковці вказують, що лідерство з'являється кожного разу, коли група людей стикається з необхідністю вирішувати проблеми, мобілізувати зусилля спільноти, захищати свої інтереси, долати кризи, розподіляти ресурси (матеріальні, фінансові, продовольчі, інформаційні тощо). Людей, які очолювали ці групи, різні народи називали героями, вшановували їх, визнавали їхню владу й авторитет. Кожен, так чи інакше, хотів би стати лідером. Аналізуючи відповідну літературу, було виявлено, що лідерство пояснюється двома основними теоріями:

- лідери народжуються;
- лідери формуються [24, с. 73-78].

Поняття «лідер» широко використовується в таких науках, як соціологія, політологія, психологія та інших дисциплінах, що безпосередньо стосуються людини та її ролі в суспільстві.

Слова «лідер» («leader») і «лідерство» («leadership») мають англосаксонський корінь «lead», що українською означає «шлях», і походять від дієслова «lead» – «йти», «подорожувати». Саме цими термінами користувались при визначенні курсу судна в морі. Отже, лідерами називали людей або кораблі, які вказували шлях.[45]

Варто вказати, що окремі науки по різному трактують поняття «лідер», що зумовлено їх особливостями.

У філософській літературі термін «лідер» тлумачиться доволі поверхово. Зокрема, лідером вважають найавторитетнішого члена організації або соціальної групи. Його особистісний вплив дозволяє йому відігравати головну роль у різних політичних, моральних і соціальних ситуаціях [47]. Науковці

Л.О. Штомпель, І.Д. Коротець, О.М. Штомпель зауважують, що авторитет лідера носить неформальний характер та є стихійним явищем, що виникає в конкретних ситуаціях.

Соціологічна наука розглядає лідера, як людину здатну об'єднати людей з метою досягнення цілей. Такий тип лідерства визначається природою суспільного ладу, характером групи та конкретною ситуацією[21].

Психолого-педагогічна наука досі не має одностайного трактування терміну «лідер», наведемо декілька прикладів:

- член групи, чий авторитет, владу і повноваження добровільно визнаються іншими членами групи, готовими йому підкорятися і слідувати за ним. [32, с. 161].

- член колективу, який у важливих ситуаціях здатний брати на себе відповідальність за діяльність колективу [26].

- людина, яка завдяки своїм особистим якостям здатна виявляти ініціативу, має значний вплив на членів соціальної групи [42, с. 51].

- член групи, за яким вона визнає право ухвалювати відповідальні рішення у значущих для неї ситуаціях, тобто найавторитетніша особистість, яка реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаєностосунків [37].

Для сучасного суспільства прояв лідерських якостей в певному розумінні є свідченням успішної особистості. Серед усіх визначених понять, можна віднайти спільність думки про те, що лідером є особа, що користується авторитетом в колективі, спрямовуючи його членів до певної організованої діяльності.

Н. Макіавеллі змальовував образ лідера-государя, який досягав політичних цілей будь-якими засобами [28, с. 88]. Ф. Ніцше вважав, що прагнення до лідерства є проявом «творчого інстинкту» людини; лідер має право ігнорувати мораль, яку він називав зброєю слабких [33, с. 104]. Г. Тард визначав наслідування послідовників лідера як основний закон соціального життя.

3. Фрейд стверджував, що пригнічене лібідо може перетворюватися в прагнення до лідерства, оскільки маси потребують авторитету, подібного до авторитету батька сім'ї. Історія знає таких лідерів, як Беніто Муссоліні та Адольф Гітлер, але для нас важливо виховувати позитивних лідерів. Тому в нашій науковій роботі досліджується теорія та практика формування лідерства в позитивному ключі [29, с. 156].

Досить широке значення поняття «лідер» розглядає також і педагогічна наука. В.В. Давидов зазначає, що це член групи, який у важливих ситуаціях здатний впливати на поведінку інших учасників. В.В. Григор'єва вважає, що лідер – це член групи, здатний організувати її роботу та врегульовувати відносини, той, хто фактично веде за собою. Лідер характеризується такими ж якостями, як і більшість інших членів групи, але виділяється своїми справами, причому рівень його діяльності є вищим. С. А. Гармаш додає, що лідер – це «людина, яка має розвинуті комунікативні вміння, здатна словами ефективно впливати на інших людей і з якою більшість колективу бажає співпрацювати» [11].

Т. Є. Вежевич, наголошує, що лідер – член колективу, якого всі інші члени наділяють ухвалювати найвідповідальніші рішення, що «стосуються інтересів усієї групи й визначають спрямованість її діяльності» [10].

В. В. Ягоднікова вважає – лідер – «член групи, за яким вона визнає перевагу в статусі і надає право погоджувати рішення у важливих для неї ситуаціях». Також вчена зазначає, що це «індивід, який здатний виконувати основну роль у організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі». Тобто, «людина, яка завдяки своїм особистісним якостям впливає на всіх членів соціальної групи» [53].

Згідно з тлумаченням науковця Дж. Сміта, – це член колективу, що який спрямовує групові процеси, володіє мистецтвом досягнення однотайності, а з точки зору рольової диференціації займає власні позиції [44].

Р. Кричевський, Б. Паригін та інші дослідники розкривають лідерство в процесі групової діяльності. З цієї точки зору лідером є член соціальної групи,

що висувається в результаті взаємин всіх членів в лідерській ситуації і сприяє організації групи для досягнення поставленої перед групою мети [25, с. 30-37].

Схожа ідея висувається П. Просецьким, де вчений запевняє в тому, що постановка цілей перед колективом, перехід до нового змісту діяльності, як наслідок призводить до зміни офіційної структури колективу.

Дослідниця М. Битянова переконливо аргументує, що лідер керується не так особистими якостями та їх особливим поєднанням, а на нього більшою мірою впливає структура взаємин конкретної групи. Саме за рахунок визначених цілей та ціннісних норм, що склалися в даній групі і формується особлива система міжособистісної взаємодії, де передбачене висунення конкретного очільника групи, що і виступає лідером. Лідер втілює систему цілей і цінностей, бажаних групою, та є їхнім носієм і провідником. Така різноплановість підходів до вивчення лідерства пояснюється різними точками зору, щодо розгляду даного поняття: це може бути процесом організації групи чи колективу, результатом спілкування тощо. [36].

При аналізі словників, було виявлено, що педагогічний словник трактує поняття «лідер» як член колективу, здатний у важливих ситуаціях здійснювати помітний вплив на поведінку інших членів колективу, проявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу та вести його за собою [43].

Академічний тлумачний словник визначає поняття «лідер» наступним чином[46]:

- 1) той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої суспільно-політичної організації;
- 2) особа або група осіб, що йде першою у будь-якому змаганні.

У психологічному словнику термін «лідер» визначає особу, яка є авторитетним членом організації чи групи людей та відповідно до своїх особистісних якостей здатен відігравати ключову роль у соціальних ситуаціях і процесах, приймати важливі групові рішення та організовувати спільну діяльність[45, с. 112].

Термін «лідер», як і «лідерство», має різноманітні трактування. За підрахунками Р. Дафта, існує понад 350 його дефініцій, деякі з них представлені у Додатку А.

Не зважаючи на велику кількість трактувань поняття «лідер», можна виділити ключові його ознаки:

1. Лідер виступає частиною групи або колективу, перебуваючи «всередині», а не «зовні» чи «над» групою.
2. Володіє авторитетом серед членів колективу, відповідно маючи при цьому високий статус.
3. Лідер здатен виражати інтереси цілої групи, оскільки їх інтереси повністю збігаються.
4. Важливою ознакою виступає впливовість, тобто здатність змінювати поведінку, думку інших учасників, досягати цілей керуючи групою та організовуючи спільну діяльність.

Хоч поняття «лідерство» існує з давніх часів, детальне його вивчення почалось лише на поч. ХХ ст. Лише за період 1930-1950 рр. науковці здійснили безліч спроб експериментально дослідити та виявити основні проблеми лідерства та шляхи вирішення цих проблем [56, с. 324].

Серед перших вчених, хто вивчав тему лідерства фігурують З. Фрейд, К. Левін, У. Бенніс, С. Кілбоурн, Г. Юкл та ін.

Не зважаючи на дослідження лідерства, наразі не існує загально визначеного поняття, що відобразило б його істинну природу та сутність. Це можна пояснити тим, що найчастіше лідерство проявляється там, де група людей вирішує питання, які стосуються кожного з членів групи. Найбільш яскраво лідерські відносини проявляються тоді, коли перед групою стоїть завдання розподілу ресурсів, або ж перехід з одного стану в інший [13, с. 44].

Різні аспекти лідерства розглядаються в роботах зарубіжних вчених (К. Берд, Е. Богардус, Л. Картер, Р. Стогділл, Ф. Тейлор, Л. Картер, Р. Емерсон, Л. Бернард, Х. Саймон, М. Вебер, Ф. Фідлер). Американським психологом Дж. Брауном було виділено 5 законів лідерства:

- бути лідером в певному колективі;
- представляє сферу вищих можливостей у складі соціальної групи;
- адаптується до умов у наявній соціальній структурі;
- здатен реалізовувати тривалі тенденції, що характерні для структури;
- розуміє, що за рахунок зниження ступеня свободи індивідуального лідерства, зростають можливості для прояву лідерства інших учасників.

Серед вітчизняних науковців, що займалися вивченням поняття «лідерство», варто звернути увагу на дослідження В. Волкової, Е. Климової, Б. Паригіна, Е. Смірнова, В. Ягоднікової, Т. Бендас, О. Романовського, Б. Гаєвського, В. Зазикіна, Д. Алфімова, Л. Шигапової, Н. Мараховської та ін.

На кінець 60-х років ХХ ст. досить значна кількість психолого-педагогічних досліджень стосувалась саме дитячого лідерства, при тому, що вивчення питання лідерських якостей підлітків довго не піднімалось вітчизняними вченими.

Практичні рекомендації з розвитку лідерства містяться в роботах І. Кузьміна, А. С. Пругченкова, Т. Атчісон, Р. Бейлз, М. Бейтс, М. Вудкок і Д. Френсіса, Д. Маккен, Д. Сіско і Х, Росселли і деяких інших. Лідерство стало предметом всебічного аналізу в роботах Г.К. Ашина, Ц. І. Бірюкова, В. В. Бовічева, М. Ю. Федорової [17, с 12].

Досить цінною стала концепція лідерства С. і Т. Кучманських, де науковці стверджують, що лідерство, як процес, дозволяє розкрити лідерські якості усіх членів колективу, а не лише конкретного учасника. В онову концепції було покладено два основні положення:

1.Лідер здатен впливати на розвиток норм та цінностей як усього колективу так і кожного з учасників. Члени колективу ведуть спостереження, піддають аналізу та обговоренню вчинки та слова лідера. Саме тому особистий вплив лідер на групу має нести осмислений характер із встановленням певних групових цінностей.

2. Засвоєння дієвого лідерства найкраще відбувається за умов практичної діяльності осіб, що формується за умов розвинених міжособистісних взаємозв'язків, відкритого групового оточення. Такі умови є сприятливими для соціального зростання та розвитку лідерських якостей не лише у визнаного лідера, але й у всіх членів групи.

Таким чином, С. і Т. Кучмарські трактують лідерство як «безперервний процес взаємодії лідера та послідовників», у перебігу якого роль лідера виявляється передусім в засвоєнні важливих ціннісних принципів, «навчанні їм послідовників та професійно-особистісному розвитку разом з ними».

У педагогіці лідерство визначається, переважно, як один із основних принципів забезпечення розвитку та самостійності учнів у прийнятті рішень та досягнення поставлених цілей. Незважаючи на активність науково-емпіричних досліджень протягом століть, по-різному визначається природа і сутність цього феномена, варіюються список лідерських якостей, типологія лідерів, стилі їх поведінки, удосконалюються методи діагностики лідерського потенціалу особистості [7, с. 48].

У джерелах літератури лідерство – це «обов'язки, становище, діяльність лідера; першість у чому-небудь» [5]. Лідерство є процесом психологічного впливу одного індивіда на інших осіб у процесі спільної життєдіяльності, що ґрунтується на сприйманні, навіюванні, взаєморозумінні між ними. Особливе середовище в якому відбувається процес лідерства, формує особливі якості лідера, вміння, навички діяти відповідно до тих чи інших ситуацій, розвиває його знання про лідерство. Ці характеристики формуються у найближчому оточенні особистості, за рахунок власного розвитку та накопиченого досвіду взаємодії з членами колективу.

Оскільки поняття «лідерство» охарактеризовано складністю, великою різноманітністю і змінами, які вносяться кожен раз, не можна дати цьому терміну одного і точного визначення [21, с. 76]. У науковій роботі було проаналізовані різні наукові підходи до визначення «лідерства», а результати аналізу представлені в додатках (Додаток Б).

1.2.Педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників

Для розвитку лідерських якостей старшокласників необхідно створити відповідні умови, що відповідали б потребам особистості та підлягали вимогам сучасного суспільства.

Соціально-педагогічними умовами, згідно визначень дослідників, можна вважати спеціально створені, зовнішні по відношенню до особистості здобувача освіти обставини в певному середовищі, що сприяє формуванню позитивних лідерських якостей, розкриває лідерський потенціал учня. За словами

О. Косенчук, соціально-педагогічні умови виступають основним чинником соціально-педагогічного процесу, скерованого на формування лідерських якостей [22].

Виходячи з досліджень щодо проблем формування та розвитку лідерства (М.В. Савчин, В.В. Ягоднікова та ін.), нами було визначено наступні педагогічні умови ефективного розвитку лідерських якостей старшокласників:

- врахування індивідуальних психологічних особливостей учнів старшого шкільного віку;
- розвиток відповідальності, як конкретно-ситуативної, так і як стійкого особистого явища, необхідної для відповідального лідерства;
- участь в учнівському самоврядуванні, творча діяльність, проведення тренінгів, факультативів тощо;
- високий рівень теоретичної та практичної підготовки вчителів;
- врахування позицій старшокласників та стимулювання їх до активної взаємодії з іншими здобувачами освіти на уроках, виховних заходах тощо, формування навичок критично аналізувати спільну думку та висловлювати власну.

Перша педагогічна умова, що забезпечуватиме ефективність розвитку лідерства, це насамперед *врахування психологічних особливостей розвитку здобувачів освіти старшого шкільного віку*.

Підлітковий вік – це складний та неоднозначний період у житті людини, який характеризується бурхливими змінами на всіх рівнях розвитку. Він охоплює не лише фізіологічні трансформації, але й глибоку психологічну перебудову. В цей час для підлітків стає надзвичайно важливою роль колективу та їхнє місце в ньому. З'являється прагнення до самоствердження та визнання серед однолітків, а також страх бути ігнорованим чи виключеним з кола спілкування.

Помітною є зміна інтересів та поява нових захоплень; виникнення бажання активної участі в громадському житті; збільшення кола спілкування, зміцнення зв'язків із однолітками. Однією з ключових особливостей підліткового віку є поява відчуття дорослості. Підлітки починають усвідомлювати себе як особистостей, окремих від своїх батьків та інших дорослих. Це призводить до виникнення прагнення до самостійності та незалежності.

Існує думка, що провідною діяльністю у підлітковому віці є інтимно-особистісне спілкування. Цю точку зору, зокрема, висловлював відомий психолог Д. Б. Ельконін. Він вважав, що спілкування з однолітками стає для підлітка найважливішою сферою життя, випереджаючи за значущістю навіть навчання, оскільки найбільшим бажанням є отримати визнання та повагу ровесників [34].

Наступною педагогічною умовою, на якій варто було б зосередити свою увагу, це *необхідність розвитку особистої відповідальності*. Соціальні психологи стверджують, що відповідальність має такий самий значний вплив на розвиток лідерських якостей, як і інші чинники, по типу високого рівня інтелектуальних здібностей, ініціативності, впевненості в собі, наполегливості тощо. Ю.П. Адлер і В.В. Ліпкіна також надають відповідальності лідера особливого значення, зазначаючи, що

«Відповідальність – це те, без чого в принципі не буває справжнього лідерства»
[1]

Ще однією педагогічною умовою, яку ми вирішили виділити, це *високий рівень теоретичної та практичної підготовки вчителів*. Шлях до створення необхідних педагогічних умов лежить через спрямованість суб'єктів соціально-виховної роботи на розвиток лідерства учнів. Тобто, важливим у формуванні учня-лідера в навчальному середовищі є зацікавленість в цьому працівників закладу освіти, для яких реалізація даного питання, певною мірою, виступає функціональним обов'язком.

Досить тісний контакт старшокласники мають із своїм класним керівником. Він відіграє багатогранну роль у шкільному житті учнів, виступає наставником та психологом надаючи емоційну підтримку, допомагаючи у вирішенні особистих потреб; стає організатором та координатором створюючи позитивний мікроклімат у класі, співпрацює з батьками; пропагує моральні цінності, виховуючи почуття відповідальності та готуючи до дорослого життя; і звісно є посередником у взаємодії вихованців з керівництвом. вчителями-предметниками, психологом тощо.

Не менш вагомий внесок у розвиток лідерства старшокласників вкладають вчителі. Вони виховують певну культуру поведінки під час проведення занять у різноманітних формах, задіюють учнів у активному шкільному житті, показують активну громадянську позицію, патріотизм, гуманізм, духовність тощо; формують високі моральні якості; застосовують особисто-орієнтований підхід у навчанні; активно використовують новітні методи та засоби на уроках; враховують індивідуальності неформальних класних лідерів.

Взаємодія між учнем та вчителем – це складний процес, де зустрічаються два унікальні світи, два різні погляди на життя. Ця взаємодія сповнена контрастів через безліч факторів, які відрізняють цих двох людей: стать, вік, життєвий досвід, походження, оточення, темпи розвитку, соціальний статус. До

того ж, у цій взаємодії чітко простежується розподіл ролей: вчитель виступає провідником, а студент – послідовником.

Це дозволяє нам припустити, що для учня вчитель є переконаним прикладом лідера. Саме від стилю спілкування вчителя із здобувачами освіти буде залежати успішність цих взаємовідносин, адже ефективність методів роботи відрізняється. Так звана «піраміда пізнання», свідчить, що із збільшенням ступеня участі учнів у процесі пізнання, збільшується кількість інформації, вмінь та навичок засвоєних ними.

Серед вище перерахованого варто також виділити таку педагогічну умову як *стимулювання та організація активної громадської позиції учнів в межах навчального закладу*. На нашу думку, це невід’ємно сприятиме позитивній динаміці формування лідерських якостей учнів, оскільки підліток матиме можливість знайти своє місце в колективі, проявити себе будучи виконавцем або лідером.

За словами В. Радула[50, с. 119], для того щоб бути громадським активістом необхідно володіти організаторськими здібностями, бути відповідальним, ініціативним та вимогливим до самого себе. Погоджуючись із словами науковця, О. Шамич[50, с. 120] зазначає, що громадська активність підлітків, це ті якості, що проявляються у здатності впливати на життя всієї дитячої групи; при цьому задовольняються власні потреби та інтереси, реалізуючи інтереси та цілі всього колективу, вирішуються важливі завдання, всі права та обов’язки в колективі поважають та реалізують відповідно морально етичним нормам та віковим можливостям.

За допомогою спеціальних тренінгових програм психологи та педагоги здатні допомогти підліткам усвідомити власні мотиви та розвивати лідерські якості, відпрацьовувати навички лідерської діяльності. На нашу думку, підлітки як ніхто потребують своєчасної та грамотної допомоги дорослих, щодо реалізації своїй потенційних здібностей. Лідерська діяльність у підлітковому віці дає можливість молодим людям проявити себе та впливати на оточуючих, але й слугує важливим фактором особистісного розвитку. При цьому, важливим

є те, яким саме лідером буде підліток – ситуативним, стихійним, відповідальним чи лише частково здатним взяти на себе відповідальність, авторитетним, здатним до самовдосконалення та стимулювання до розвитку групи.

Отже, процес розвитку лідерських якостей учнів старшого шкільного віку має бути невід’ємним процесом педагогічної діяльності школи та базуватися на особливих умовах, що будуть забезпечувати його ефективність.

1.3.Критерії, показники та рівні сформованості лідерських якостей здобувачів освіти старшої школи.

Варто відзначити, що визначення критеріїв сформованості лідерських якостей здобувачів освіти, є одним із найскладніших в педагогічній науці. Сформовані критерії, показники та рівні були визначені згідно з уявлень філософської, педагогічної та психологічної науки та з урахуванням специфіки явища що вивчалось.

Аналізуючи теоретичний та практичний здобуток науковців із досліджуваної роботи нами було виділено критерії сформованості лідерських якостей учнів та показники, що конкретизують їх сутність представленими у табл. 1.1. Деякі з показників виступають як інтегральні риси, оскільки можуть розглядатися з різних точок зору.

Таблиця 1.1

Критерії та показники сформованості лідерських якостей учнів старшого шкільного віку

Критерії	Особистісно-мотиваційний	Емоційно-вольовий	Командно-лідерський
Показники	<i>ініціативність</i>	<i>наполегливість</i>	<i>товариськість</i>
	<i>ерудованість</i>	<i>емоційна стійкість</i>	<i>спостережливість</i>
	<i>комунікативність</i>	<i>самоконтроль</i>	<i>здатність до співпраці</i>
	<i>впевненість у собі</i>		<i>здатність вирішувати конфлікти</i>
	<i>відповідальність</i>		<i>здатність створювати сприятливу атмосферу</i>

	<i>цілеспрямованість</i>	<i>організаторські здібності</i>
	<i>активність</i>	

Особистісно-мотиваційний критерій допомагає визначити здатність здобувача освіти використовувати свій потенціал та реалізовувати природні задатки лідера. Критерій допомагає оцінити, наскільки учень прагне до саморозвитку, наскільки він відповідальний у своїх діях, як вміє взаємодіяти з іншими людьми та впливати на них. До показників сформованості лідерських якостей за цим критерієм було віднесено:

- ініціативність – здатність продукувати ідеї, можливість працювати завзято, розпочинати справу;
- ерудованість – включає широкий світогляд, різнобічність знань, вміння знайти відповідь на будь-яке запитання;
- комунікативність – здатність до комунікацій, сукупність навичок, що дозволяють успішно сприймати, розуміти, засвоювати, використовувати та передавати інформацію;
- впевненість у собі – віра у свої сили та можливості, а також вміння надихати на успіх інших;
- відповідальність – прагнення діяти етично та справедливо, а також готовність брати на себе ініціативу і відповідальність за команду.
- цілеспрямованість – внутрішнє прагнення досягати поставлених цілей;
- активність проявляється у бажанні брати участь в громадському житті навчального закладу, долучатись до організації та проведенні заходів тощо.

Емоційно-вольовий критерій розкриває сутність ефективного лідерства, та включає в себе такі показники як:

- наполегливість проявляється в здатності всупереч труднощам досягати поставлених цілей;

- емоційна стійкість – спокій та самовладання в складних ситуаціях, здатність не піддаватися емоціям, що заважають приймати раціональні рішення;
- самоконтроль – це вміння «володіти» собою, емоціями та поведінкою у різних життєвих ситуаціях;
- впевненість у собі – здатність контролювати свої емоції та дії, зберігати спокій у складних ситуаціях та приймати рішення без сумнівів;
- відповідальність – здатність контролювати свої дії, дотримуватися своїх зобов'язань;
- цілеспрямованість – вміння зосередитися на меті, зберігати наполегливість у досягненні цілей.

Командно-лідерський критерій характеризує здобувача освіти, як особистість здатну до створення ділових продуктивних стосунків, може реалізувати лідерський потенціал, як власний так і інших членів колективу. Цей критерій оцінює, наскільки учень може бути успішним лідером у колективі та вести інших до досягнення спільних цілей. Показниками сформованості лідерських якостей за цим критерієм виступають:

- товариськість включає вміння знаходити спільну мову з людьми, бажання будувати нові знайомства;
- спостережливість проявляється у вмінні звертати увагу на найменші дрібниці, стежити за діяльністю членів колективу, станом ведення справ;
- здатність до співпраці – вміння ефективно працювати в команді, брати до уваги думки інших; розподіляти обов'язки між членами команди;
- здатність вирішувати конфлікти – здатність знаходити компроміси та сприяти конструктивному діалогу;
- здатність створювати сприятливу атмосферу, а саме формувати позитивний мікроклімат у колективі; сприяти розвитку довіри та взаємоповаги серед членів колективу;

– організаторські здібності – здатність ефективно планувати, координувати та контролювати діяльність як свою, так і інших людей, з метою досягнення поставлених цілей.

Вивчаючи відповідну літературу нами було розроблено та проаналізовано **рівні** сформованості лідерських якостей школярів старшого шкільного віку відповідно до визначених критеріїв та показників: **високий, середній, низький**.

При **високому рівні** розвитку лідерських якостей старшокласник чітко усвідомлює свої цілі та прагне до їх досягнення. Він впевнений у своїх силах та можливостях, а також вміє надихати на успіх інших. Має розвинені особисті якості, такі як відповідальність, ініціативність, самостійність, комунікабельність, організаторські здібності та дипломатичність. Учень вміє створювати згуртовану команду, мотивувати та надихати членів команди, делегувати повноваження, контролювати та координувати роботу команди, вирішувати конфлікти. Він користується авторитетом серед однолітків та вчителів, активно бере участь у житті класу, школи та громади. Простежується прагнення до самовдосконалення, школяр постійно над розвитком своїх лідерських якостей. Здатний розуміти та керувати своїми емоціями, а також емоціями інших людей. Має високий рівень емпатії, проявляють чесність і порядність у відносинах.

Старшокласники із **середнім рівнем** розвитку лідерських якостей можуть мати чіткі цілі, але не завжди впевнені у своїх силах та можливостях. Добре розвинені навички спілкування, але можуть виникати труднощі в складних ситуаціях. Ситуативно приймають важливі рішення. Прагнуть досягати цілей, але інколи потребують додаткової мотивації. Часто слухають інших, але можуть мати труднощі з ефективною аргументацією. Вміють планувати та організувати роботу, але інколи відчують труднощі з контролем виконання. Можуть ефективно працювати в команді, але інколи потребують додаткових інструкцій. Здатні розпізнавати свої емоції та емоції інших, але можуть мати

труднощі з керуванням ними. Відчувають емпатію, але не завжди можуть ефективно її висловити. Не завжди чесні і порядні у відносинах.

Низький рівень розвитку позитивних лідерських якостей характеризується відсутністю чітких цілей та можливостей до їх досягнення. Учень має недостатню впевненість у власних силах та можливостях. Часто уникає прийняття рішень або відповідальності. Труднощі в спілкуванні, не завжди виходить ефективно висловлювати свої думки. Проблеми з слуханням інших та врахуванням їхніх думок. Відсутність навичок ефективного планування та організації. Труднощі з управлінням груповими процесами. Низька здатність розпізнавати та керувати своїми емоціями. Недостатня емпатія. Такі учні не проявляють активності та часто займають позицію «неприйнятих».

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Роль географічної освіти у формуванні лідерських якостей учнів

Сучасна географія озброює молодих людей знаннями, занурюючись в які вони здатні розширити свій погляд на глобальні проблеми, розвиваючи справжнє відчуття глобальної обізнаності, незалежно від того чи їх цікавлять міські гамірні центри, тихі віддалені куточки природи чи традиції різних культур та народів. Саме завдяки такій багатогранності географічної науки, вона може стати потужним інструментом для виховання лідерських якостей у школярів старшої школи.

Вивчаючи географію, учні старшої школи отримують цінний набір інструментів для лідерства. Вони розвивають ширший кругозір, критичне мислення та здатність вирішувати проблеми, співпрацювати та ефективно спілкуватися. У світі, який потребує сильного лідерства, географічна освіта може відігравати життєво важливу роль у формуванні наступного покоління.

Ми пропонуємо детальніше розглянути ті особливості вивчення географії в школі, що допоможуть у формуванні позитивних лідерських якостей старшокласників.

Географія знайомить учнів із найрізноманітнішими взаємозв'язками у нашому світі. Вивчаючи різноманітні культури, політичні системи та економічні реалії, школярі **розширюють власний кругозір**. Це допомагає учням зрозуміти проблеми та можливості, з якими стикаються різноманітні спільноти. Глобальна обізнаність є важливою умовою формування лідерів, що повинні будуть приймати рішення які стосуються широкої аудиторії та безпосередньо на неї впливатимуть.

Географічна освіта дає старшокласникам знання про глобальні виклики, з якими стикається сучасний світ, такі як екологічна криза, міграційні потоки, геополітичні конфлікти. Вона допомагає їм розвивати стратегічне мислення та лідерські навички для вирішення таких проблем. Разом із тим, географія заглиблюється в реальні проблеми, які стосуються рідного краю, такі як зміна клімату, дефіцит ресурсів та урбанізація. Учні борються з цими викликами, пропонуючи рішення, які враховують екологічні, соціальні та економічні фактори. Це сприяє розвитку навичок **вирішення проблем та здатності адаптуватися** до мінливих ситуацій, що є ознаками сильного лідерства.

Велика кількість географічних проектів передбачають командну роботу та групові дискусії, що покращує **навички співпраці** в школярів. Учні вчаться вирішувати розбіжності та працювати над спільними цілями. Вони також удосконалюють свої навички спілкування, презентуючи результати та переконуючи інших у своїх точках зору.

Географія вчить учнів чітко та лаконічно висловлювати свої думки, а також слухати та розуміти інших. Ці **навички комунікації** необхідні для того, щоб ефективно співпрацювати з іншими людьми та надихати їх.

Географія за своєю суттю сприяє повазі до різних культур та способів життя. Учні дізнаються про різноманітні традиції, цінності та точки зору. Це виховує **культурну чутливість**, ключову рису для лідерів, яким потрібно

орієнтуватися у глобалізованому світі та будувати мости між культурами. Географічна освіта вчить старшокласників співпрацювати з людьми з різних частин світу, розвиваючи міжкультурну комунікацію та співпрацю. Вивчення географії допомагає учням зрозуміти світ у цілому та місце в ньому їхньої країни, громади та себе. Це може допомогти їм стати більш толерантними та співчутливими до інших людей та культур.

Географічний аналіз передбачає вивчення складних просторових даних, демографічних, розподілу ресурсів, кліматичних моделей тощо. Учні вчаться виявляти тенденції, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та зважувати різні рішення. Вивчення географії допомагає учням аналізувати інформацію, оцінювати різні точки зору та формувати власні обґрунтовані думки. Це дозволяє школярам розвивати **критичне мислення** та **навички прийняття рішень**, необхідні для ефективного лідерства.

Географічна наука вимагає від учнів **креативності** та **творчості**, вчить їх мислити нестандартно, знаходити нові вирішення проблем та «бачити світ по-новому». Дослідження нових місць та культур може допомогти учням навчитися виходити із зони комфорту та приймати ризиковані рішення. Саме такі навички дозволять учневі стати інноваційним лідером.

Вивчення географії допомагає учням зрозуміти свою роль у світі та свою **відповідальність** перед ним. Це може мотивувати їх до дій та лідерства у вирішенні проблем, з якими стикається їхня громада, в першу чергу, та світ загалом.

Вивчення досягнень видатних географів та дослідників може мотивувати учнів до дії та досягнення власних цілей. Успішне виконання географічних завдань може допомогти учням розвинути **впевненість у собі** та своїх здібностях. Ця впевненість у собі необхідна для того, щоб бути успішним лідером.

2.2. Аналіз технологій формування лідерства на уроках географії старшої школи

Різносторонність географічної освіти створює сприятливі умови для вчителів та учнів, щоб формувати позитивні лідерські якості в учнів. Варто пам'ятати, що не існує універсального підходу до формування лідерських якостей. Однак, можна виділити загальні принципи, яких повинен дотримуватись вчитель на своїх уроках:

1. *Створення сприятливої атмосфери.* Вчитель повинен поважати всіх учнів, незалежно від їхнього рівня знань та лідерських якостей. Це допоможе створити атмосферу довіри, де учні почуватимуться комфортно, висловлюючи свої думки та беручи участь у навчанні. Також важливим є позитивний зворотній зв'язок від вчителя, визнання досягнень школярів та надання їм можливостей для розвитку своїх навичок.

2. *Створення можливостей для співпраці та командної роботи.* Використання в навчальному процесі не лише індивідуальних завдань, але і робота в групах чи командах. Це допоможе учням навчитися співпрацювати, ділитися ідеями, йти на компроміс та приймати спільні рішення. В кожній групі вчитель може визначити лідера, що буде відповідати за координацію роботи групи та розподіл завдань.

3. *Надавати для учнів можливості прийняття рішень та брати на себе відповідальність.* Такий принцип роботи проявляється у дозволі учням самостійно обирати теми для досліджень або проєктів, над якими вони хочуть працювати. Дайте учням можливість презентувати свої результати перед класом або іншою аудиторією. Вчитель повинен заохочувати учнів ставити власні цілі та розробляти плани їх досягнення.

4. *Розвивати в учнів навички критичного мислення та аналізу.* Необхідно задавати учням складні запитання, що змусять їх критично мислити та аналізувати інформацію, заохочувати доводити власну точку зору та аргументувати свої твердження.

5. *Бути прикладом для наслідування.* Вчитель здатен продемонструвати на своїх уроках такі лідерські якості, як відповідальність,

чесність, співчутливість, повага до інших, комунікативні навички тощо. Розкажіть учням про лідерів, які вас надихають, та про те, які якості допомогли їм досягти успіху. Заохочуйте учнів бути лідерами у своєму житті та громаді.

6. *Використовувати різноманітні форми роботи, інтерактивні методи навчання та інформаційні технології.* Вибір форм та методів роботи залежить від віку учнів, рівня їх розвитку та специфіки теми, що вивчається.

З метою розробки та впровадження форм та методів роботи з розвитку лідерського потенціалу старшокласників на уроках географії нами було виокремлено найбільш ефективні.

Серед **форм роботи**, які варто застосовувати при формуванні лідерських якостей на уроках географії було виділено такі як: дебати, квест, індивідуальна робота (в т.ч. проєктна діяльність, написання есе, конкурси), круглий стіл, тренінг.

Однією з форм педагогічної роботи, допомагає потенційним лідерам розвинути вміння відстоювання та прийняття рішень є **дебати**. Дебати є формою обговорення будь-якого питання, полеміка, обмін думками, дискусія, суперечка тощо. Суть цієї рольової інтелектуальної гри полягає в тому, що команди по черзі аргументують свої думки, щодо попередньо обраного питання для обговорення, відповідаючи одна одній. При цьому, одна з команд виступає «за», а інша «проти». Така форма діяльності несе на меті розвиток вміння переконувати сторону суперників у достовірності викладеного. В тому числі в учнів розвивається пізнавальна активність, комунікативні та ораторські здібності та покращується самооцінка.

Завдяки дебатам розвиваються такі лідерські вміння як: використання різноманітних способів інтегрування інформації, критичне мислення, формулювання гіпотез, аргументація власної точки зору, врахування точки зору інших, толерантність, вміння працювати в команді, брати участь у прийнятті рішень, відповідальність.

Дебати виступають цінним методом заохочення до мислення та рефлексії, а особливо в тих ситуаціях коли від учасника очікують власну точку зору, що

може бути відмінної від думки інших. Даний спосіб уможлиблює до залучення всіх учнів, їх можливості поглибити або ж здобути знання з певної обговорюваної теми.

Зокрема на уроках географії можна використовувати дебати для обговорення таких актуальних питань як глобальні проблеми людства, питання зміни клімату, екологічні катастрофи, соціально-економічні питання тощо. Наприклад, на уроках географії у 9-11 класах, темами для дебатів можуть бути наступні питання:

- Чи повинні розвинені країни нести більшу відповідальність за вирішення глобальних проблем, таких як зміна клімату та бідність?
- Чи можемо ми досягти сталого розвитку без шкоди для навколишнього середовища?
- Чи повинні країни втручатися у справи інших країн, щоб захистити права людини?
- Чи вільна торгівля корисна для всіх країн?
- Чи повинні уряди регулювати економіку?
- Чи повинні країни мати ядерну зброю?
- Чи повинні ми зберігати традиції власної культури, чи вони повинні змінюватися з часом?

Наступною формою організаційної роботи на уроках або в позаурочний час є **квест**. Він являє собою спортивно-інтелектуальне змагання, що складається з декількох етапів на кожному з яких команда або окремі гравці виконують попередньо підготовлені завдання. Переможцем виступає та команда, що виконала всі завдання якомога швидше та отримала найбільшу кількість балів. Такий вид роботи сприяє розвитку навичок командної роботи, пошук нестандартних рішень та вміння приймати їх в екстремальних умовах, розвиває креативність та винахідливість, виховує почуття відповідальності за себе та свою команду.

У зв'язку з інформатизацією суспільства популярним у навчальному процесі є використання інформаційно-комунікаційних технологій. Саме тому різноманітні освітні платформи дозволяють створити **веб-квест**. Основна ідея веб-квесту полягає в тому, щоб учні використовували ресурси Інтернету для дослідження певної теми або вирішення проблеми. Приклад розробленого веб-квесту для учнів 9 класу на тему «Машинобудування світу» представлено у Додатку В.

Ще одним із шляхів реалізації соціально-педагогічних умов необхідних для розвитку лідерського потенціалу учнів є стимулювання **індивідуальної роботи**. Перевагами індивідуальної роботи є врахування психологічних особливостей кожного учня при виборі завдання, відповідно школяр може приділити більше уваги досягненню поставленої мети, ніж в умовах роботи в групах чи командах. В свою чергу це передбачає високий рівень активності та самостійності школярів старшокласників.

Варто зазначити, що виконання індивідуального завдання дає можливість розкрити ті лідерські якості здобувача освіти, що заважають його становленню як лідера. Серед них можуть бути боязнь публічних виступів, невпевненість в своїх силах, пасивність, труднощі в побудові міжособистісних зв'язків, боязнь бути неприйнятим тощо. Представлення власних досліджень, індивідуальна бесіда, обмін думками дозволяють вчителю та учням познайомитись ближче із внутрішнім світом здобувача освіти, тим самим сприяти вирішенню морально-психологічних проблем школяра, подолати власні комплекси та невпевненість, сприяти реалізації власного творчого потенціалу з можливістю самовираження.

Одним із ефективних інструментів формування лідерських якостей учнів через індивідуальні завдання є **проектна діяльність**. Виконання проєктів на географічну тематику вимагає від учнів організаційних навичок, відповідальності, творчості, вміння аналізувати та систематизувати інформацію. Теми навчальних проєктів над якими можуть працювати учнів передбачені навчальною програмою для учнів 9-11 класів. Однак, не варто обмежуватись лише ними, адже запропонувавши учням самостійно вибрати

собі теми для досліджень, ви зможете підвищити мотивацію школяра до виконання поставленого завдання. Також, учні можуть обрати форму представлення свого проєкту: реферат, мультимедійна презентація, буклет, відеоролик тощо. Приклади виконання навчальних проєктів школярами 10-х класів наведено в додатках (Додаток Г, Д).

Ще однією з форм індивідуальної роботи, що дозволяє учням проявити творчість у висловленні своїх думок є **есе**. Воно носить характер художньо-публіцистичного, та в той же час, науково-популярного твору за допомогою якого можна висвітлити будь яку тему в індивідуалізованому стилі. Ключовими особливостями в написанні есе виступає незначний обсяг роботи, вільна композиція та конкретна теми, висвітлена в певному суб'єктивному тлумаченні автора.

Конкурс –форма роботи, що має на меті продемонструвати знання, вміння та навички лідера або групи. Участь в конкурсах учні можуть приймати як самостійно так і в команді. Традиційними для природничих наук є Міжнародний природничий інтерактивний конкурс «Колосок», Всеукраїнський Інтернет-турнір із природничих дисциплін, конкурс-захист науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН та ін.

Не менш цінним інструментом розвитку лідерських якостей учнів є технологія **круглого столу**. Така форма роботи являє собою публічне обговорення або висвітлення певних питань, учасники якого знаходяться в рівних умовах та висловлюють власну думку в усталеному порядку. Особливістю даної технології є те, що це свого роду брифінг, що дозволяє оцінити вміння школяра презентувати власні досягнення, вести дискусію, формулювати запитання та давати відповіді на них, висловлювати власні твердження, мати власну точку зору, аналізувати інформацію та робити висновки та ін.

Як правило, круглі столи проводяться для обговорення складних суперечливих проблем теоретичного спрямування. На заняття запрошують компетентних осіб, що є спеціалістами в різних галузях знань, тому

відбувається обмін досвідом між гостями та здобувачами освіти. В свою чергу учні заздалегідь готуються до заняття та представляють результати свого дослідження у вигляді реферату, доповіді та виступу. Після проведеного слухання відбувається обмін думками, обговорення, аналіз та коментування почутого. З метою формування лідерських навичок учнів на уроках географії можливим є проведення круглих столів за такою тематикою: «Глобалізація та її вплив на культурне розмаїття», «Економічна географія: роль України в світовій економіці», «Електроенергетика України: збереження та відновлення», «Роль міжнародної допомоги у відновленні України після війни», «Вплив війни на культурну спадщину України» тощо.

Ефективною формою роботи з учнями при формуванні лідерських якостей виступає **тренінг**. За своєю технологічною структурою, він являє собою досить складний процес, однак одночасно створюються умови для багаторівневої комунікації всіх учасників, формування вмінь та навичок, можливість здобути нові знання. При цьому, знання не просто подаються учасникам в готовому вигляді, а є продуктом їх активної діяльності.

Навчальні завдання на тренінгах можуть бути спрямовані, як на формування технічних навичок так і ціннісних надбань. Під час даних занять постійним є використання методів активного навчання, адже саме вони сприяють розвитку позитивних якостей, активізують взаємодію між учасниками тренінгу, позитивно впливають на появу або розвиток необхідних вмінь та навичок. Теми тренінгів можуть бути різноманітні, зокрема, на уроках географії у старшокласників можна реалізовувати такі заняття, що будуть поєднувати в собі не лише географічну проблему, але і характеризувати важливість лідерства у сучасному світі:

– *«Екологічне лідерство: вплив на місцеву громаду»*: тренінг з розвитку лідерських навичок у контексті екологічних ініціатив, організації акцій з прибирання територій, збереження природи та просвітницької роботи.

– *«Кліматичні зміни та активізм: як стати лідером у боротьбі за збереження клімату»*: обговорення проблем кліматичних змін, розвиток

навичок організації заходів та кампаній з підвищення обізнаності про кліматичні проблеми.

– *«Створення екологічних проектів: від ідеї до реалізації»*: тренінг, який включає планування, розробку та реалізацію екологічних проектів, розвиток навичок командної роботи та управління проектами.

– *«Географічне краєзнавство: роль лідера у збереженні місцевої культурної спадщини»*: тренінг з дослідження місцевих історичних та культурних об'єктів, організації екскурсій, просвітницьких заходів та заходів зі збереження культурної спадщини.

– *«Геополітичне лідерство: аналіз впливу великих держав на світову політику»*: дослідження ролі великих держав у формуванні світової політики, розвиток аналітичних та лідерських навичок у геополітичному контексті.

– *«Сталий розвиток міст: роль молоді у створенні екологічно дружнього середовища»*: обговорення концепції сталого розвитку, організація проектів та заходів для покращення міського середовища, розвиток лідерських якостей у міському контексті.

– *«Географічні інформаційні системи (ГІС) у сучасному світі»*: обговорення ролі ГІС у вирішенні географічних проблем, розвиток навичок використання ГІС та організація проектів на основі географічних даних.

Окрім описаних нами форм навчання, доцільним та ефективним буде використання інноваційних **методів навчання**, таких як: рольові ігри, проблемне запитання, метод мозкового штурму, кейс-стаді, навчальна дискусія.

Рольові ігри виступають активним методом навчання, що допомагає учням розвивати комунікативні навички, впливає на підвищення мовленнєвої практики. Тобто, такий метод можна назвати навчанням в дії. Також, рольова гра являє собою засіб підвищення емоційної зацікавленості та особистої мотивації до навчання у здобувачів освіти, оскільки може бути пов'язана із інтересами учнів. На уроках географії можна провести імітацію реальних географічних ситуацій, де учні беруть на себе різні ролі (наприклад, дослідники, політики, екологи тощо), що потребує лідерських якостей для

прийняття рішень та координації дій. Ми пропонуємо такий варіант рольової гри для учнів 9-х класів при вивченні теми «Чинники розміщення виробництва».

Тема: Переговори про розміщення нового заводу

Мета: досягти згоди про розміщення нового заводу, яка буде враховувати інтереси всіх сторін; розглянути екологічні, соціальні та економічні наслідки будівництва заводу; розробити план вирішення можливих проблем.

Учасники: місцева влада (міський голова, депутати міської ради чиновники, відповідальні за екологію, економіку та соціальну сферу); представники компанії, яка планує будувати завод (директор заводу, менеджери з питань екології, економіки та соціальної відповідальності, юристи); жителі місцевої громади (представники екологічних організацій, жителі мікрорайонів, де планується розмістити завод, підприємці, які працюють у цій місцевості).

Хід гри:

1. Вступ:

- Вчитель знайомить учнів з темою гри та її цілями.
- Учні обирають ролі та отримують інформацію про свою сторону.

2. Презентація проекту:

- Представники компанії презентують проект нового заводу, описуючи його характеристики, екологічні та економічні наслідки.

3. Обговорення:

- Місцева влада та жителі громади ставлять запитання представникам компанії та висловлюють свої занепокоєння.
- Сторони обговорюють можливі компромісні рішення.

4. Переговори:

- Сторони ведуть переговори про умови розміщення заводу.
- Важливо, щоб всі сторони були готові до компромісів.

5. Підписання угоди:

– Якщо сторони досягають згоди, вони підписують угоду, яка визначає умови розміщення заводу.

6. Підведення підсумків:

– Після закінчення гри учні обговорюють результати переговорів.
 – Вони аналізують, чи була угода справедливою для всіх сторін.
 – Учні також роблять висновки про важливість діалогу та компромісу у вирішенні складних проблем.

Можливі варіанти розвитку гри:

– можна ускладнити гру, додавши до неї фактор непередбачуваності, наприклад, протест жителів або екологічну катастрофу.
 – також можна використовувати цю гру як основу для дослідницького проекту. Учні можуть дослідити різні варіанти розміщення заводу та його наслідки для навколишнього середовища, економіки та жителів.

При веденні даної гри учні обов'язково застосовують всі знання набуті із нової вивченої теми.

Метод **проблемного запитання** ставить акцент на вирішенні реальних проблем та розвитку критичного мислення учнів. Цей метод має на меті заохотити здобувачів освіти до активного пізнання та самостійного пошуку рішень через аналіз та дослідження. Навчальне значення виконання проблемних завдань учнями відображається в кращому засвоєнні та подальшому відтворенні здобутих знань. Розвиваюче значення методу полягає в стимулюванні критичного мислення школярів, підвищення їхньої кмітливості, здатності формулювати гіпотези, обґрунтовувати твердження, знаходити рішення. Одночасно з цим, в учнів виховується наполегливість, що допоможе в подоланні труднощів. Важливим є не лише форма поставлених проблемних запитань чи завдань, але і їх постановка. Наведемо приклади проблемних запитань для учнів 11-х класів:

– Якщо глобалізація призвела до зростання взаємозалежності країн світу, то чому деякі країни все ще прагнуть до ізоляціонізму?

- Якщо світові запаси прісної води скорочуються, то чому деякі країни все ще не вживають заходів щодо економії води?
- Якщо Європейський Союз прагне до політичної та економічної єдності, то чому деякі країни все ще неохоче йдуть на інтеграцію?
- Якщо багато країн Південної Америки мають багаті природні ресурси та сприятливий клімат, то чому рівень життя в регіоні все ще невисокий?

Проблемні запитання учні можуть вирішувати як самостійно, так і в групах, що також сприятиме розвитку вміння працювати в команді для досягання спільної мети.

Метод **мозкового штурму** застосовується для інтенсифікації творчого мислення учнів, висування нових ідей та вирішення поставленої проблеми. Мозковий штурм заохочує вільне мислення та дозволяє висловлювати всі ідеї без осуду, сприяючи відкритому та інноваційному середовищу. У цьому процесі зазвичай бере участь група людей, хоча його можна використовувати й індивідуально. Основна мета сеансу мозкового штурму полягає в тому, щоб згенерувати та висловити або записати багато ідей, хоч би якими «божевільними» вони не здавалися.

Хоча мозковий штурм зазвичай допускає вільні методи мислення та не потребує багатьох правил, найкращі результати зазвичай досягаються при спланованих сеансах за наявності лідера. Постановка запитань і розігрування різних сценаріїв під час мозкового штурму — це розумний спосіб згенерувати незвичайні ідеї та рішення, про які учасники ніколи не думали.

Застосовувати метод мозкового штурму на уроках можна не лише в традиційній його формі, а різними способами. Ми пропонуємо розглянути найбільш доцільні техніки для старшокласників з можливістю використати їх на уроках географії[54;58]:

1. *Зворотний мозковий штурм.* У типовому мозковому штурмі групу просять розглянути шляхи вирішення проблеми. Це означає, що витрачається час на роздуми про результат — кінцеву мету — а не про корінь проблеми —

початкову точку. Зворотний мозковий штурм — це просто протилежність: вам пропонується висловити ідеї щодо проблеми та як ви можете погіршити ситуацію. Після того як всі ідеї висунуті, шукають позитивні шляхи рішення проблеми. Наприклад: «Які способи ведення сільського господарства можуть призвести до більш інтенсивної деградації ґрунтів?», «Які чинники можуть прискорити зміну клімату навіть швидше, ніж прогнозують нині?», «Що може призвести до того, що перенаселення стане некерованою кризою?», «Які чинники можуть спричинити масовий приплив біженців до того чи іншого регіону?», «Що може суттєво порушити міжнародні торгові шляхи?» та ін.

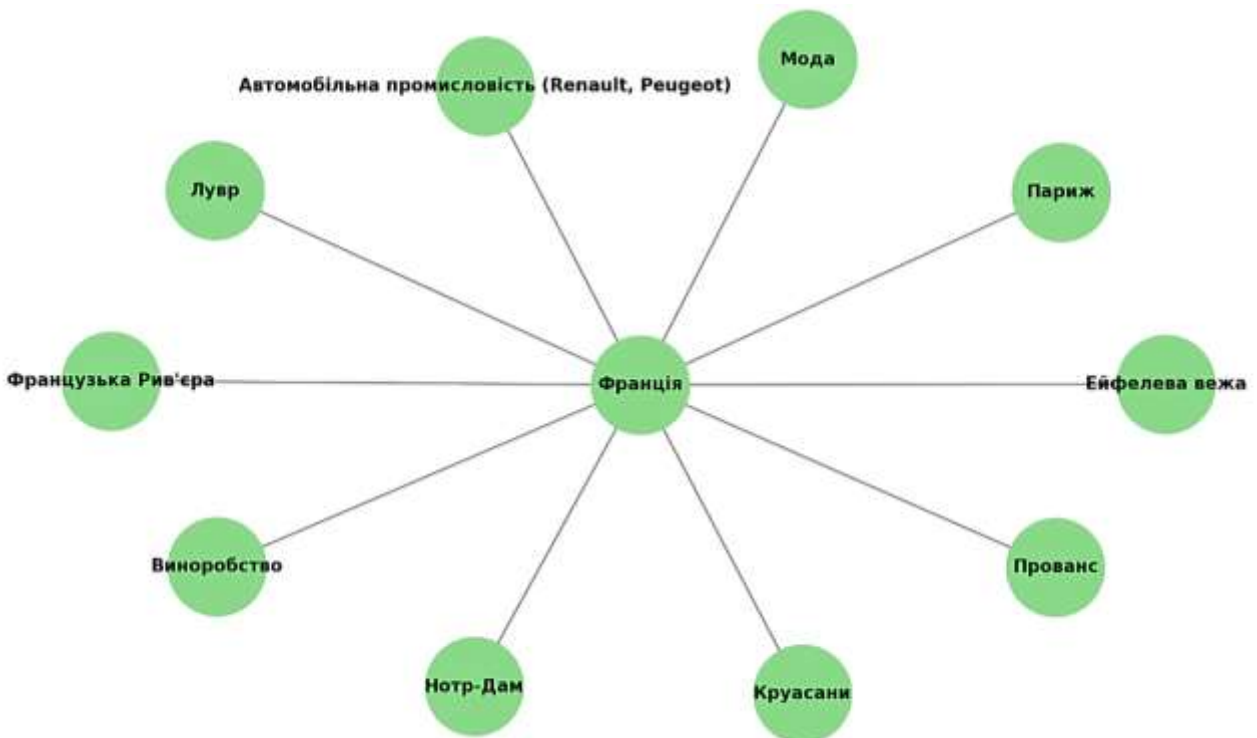
2. *Mindmap* – це візуальна техніка, що використовується для організації думок та ідей навколо центральної теми чи проблеми. Така технологія дозволяє вільно генерувати нові ідеї та асоціації. Починати генерувати ментальну карту необхідно із центрального вузла, що відображає центральну ідею, а потім поступово розгалужувати більш детально розкриваючи тему через поняття, підтеми та асоціації. Техніка використовується для конспектування лекцій, планування проектів та підготовки до іспитів. Багато географічних тем досить складні для розуміння, тому використання *mindmap* не лише дозволить учню проявити творчість у систематизації інформації, а ще й краще її засвоїти та запам'ятати. Створити ментальну карту можна декількома способами:

- онлайн-інструменти: XMind, MindMeister, Coggle;
- програмне забезпечення: MindManager, FreeMind;
- папір та олівці.

3. *Асоціація слів.* Мозковий штурм випадкового слова застосовується для того, щоб до певної теми чи об'єкту вивчення дібрати слова-асоціації які першими спадають на думку. Цей метод мозкового штурму є надзвичайно швидким і зазвичай дуже ефективним у розв'язанні певної проблеми. Наприклад, перед початком вивчення нової країни, можна запитати в учнів, що перше їм спадає на думку, коли вони думають про цю країну. Тим самим ми можемо проаналізувати рівень обізнаності учнів, щодо теми яка буде вивчатись, тим самим, доповнюючи уже відомі факти новими протягом уроку (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Асоціативний кущ «Франція»

4. *SWOT-аналіз* (strengths – сильні сторони, weaknesses – слабкі сторони, opportunities – можливості, treats – загрози). Метод SWOT-аналізу використовується, щоб визначити та оцінити як внутрішні, так і зовнішні фактори, які можуть вплинути на розвиток бізнесу, процесу, продукту чи ідеї

включаючи чотири компоненти: сильні та слабкі сторони, можливості і загрози.

Зазвичай, SWOT-аналіз представляють у вигляді квадрату, розділеного на чотири секції, кожна з яких присвячена елементу SWOT. Найкраще цей метод застосовувати в поєднанні з іншими аналітичними інструментами та за необхідності доповнювати його більш детальним аналізом.

Наприклад, у 10 класі, після вивчення процесу глобалізації можна запропонувати учням провести SWOT-аналіз впливу глобалізації на країну, що розвивається. Приклад виконаного завдання представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

SWOT-аналіз впливу глобалізації на країну, що розвивається

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<p>Економічне зростання: підвищення інвестицій, розвиток нових секторів економіки.</p> <p>Технологічний прогрес: доступ до нових технологій та інновацій</p> <p>Збільшення зайнятості: нові робочі місця завдяки іноземним компаніям.</p> <p>Розвиток інфраструктури: покращення транспортних та комунікаційних мереж.</p>	<p>Залежність від іноземного капіталу: економіка може стати вразливою до зовнішніх шоків.</p> <p>Втрата культурної ідентичності: поширення західної культури може послабити місцеві традиції.</p> <p>Екологічні проблеми: індустріалізація може призвести до забруднення та деградації навколишнього середовища.</p> <p>Економічна нерівність: розрив між багатими та бідними може збільшуватися.</p>
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<p>Доступ до нових ринків: можливість експорту товарів і послуг на глобальному рівні.</p> <p>Підвищення якості освіти: впровадження міжнародних стандартів в освітню систему.</p> <p>Розвиток туризму: залучення іноземних туристів, збільшення доходів від туризму.</p> <p>Покращення медичних послуг: впровадження нових медичних технологій та стандартів.</p>	<p>Конкуренція з іноземними компаніями: місцеві підприємства можуть не витримати конкуренції.</p> <p>Фінансові кризи: глобальні економічні кризи можуть мати негативний вплив на економіку країни.</p> <p>Витік «мізків»: молоді спеціалісти можуть емігрувати до більш розвинених країн.</p> <p>Монокультурність економіки: надмірна залежність від одного-двох секторів економіки.</p>

5. *Брейнрайтинг.* Щоб використати дану технологію на уроці, необхідно одному з учнів дати аркуш паперу та попросити записати свої ідеї щодо певної теми. Через кілька хвилин учень повинен передати свої записи людині поруч, яка прочитає їх та доповнить. Цей процес триває до тих пір, поки аркуш із записами не потрапить в руки кожному з учнів, дозволяючи

розширювати написане та співпрацювати. Наприклад, ви можете запропонувати школярам висловити свої ідеї щодо доцільності розвитку туризму в своєму регіоні та на які його види потрібно звернути найбільше уваги. Оскільки, повторюватись в думках не можна, наприкінці мозкового штурму ми зможемо отримати великий спектр ідей з можливістю їх подальшого обговорення.

Кейс-стаді(метод конкретних ситуацій) – це метод дослідження, що базується на глибокому та всебічному аналізі конкретного випадку або ситуації, для кращого розуміння його/її складності, динаміки та контексту. У навчальному контексті кейс-стаді дозволяє учням вивчати реальні приклади, аналізувати ситуації, робити висновки та пропонувати рішення. Для найкращої реалізації даного методу навчання, вчителю потрібно заздалегідь розробити та підготувати відповідні ситуації, завдання, описи випадків тощо.

Використання методу **кейс-стаді** на уроках географії допомагає учням розвивати критичне мислення, аналітичні навички та застосовувати теоретичні знання на практиці. Ось кілька способів використання кейс-стаді на уроках географії:

1. Аналіз екологічних катастроф

- приклад: вивчення наслідків виливу нафти в Мексиканській затоці.
- завдання: проаналізувати причини катастрофи, її наслідки для екосистеми та економіки, запропонувати заходи для запобігання подібним інцидентам у майбутньому.

2. Урбаністичний розвиток

- приклад: розгляд урбанізації в місті Мумбаї, Індія.
- завдання: вивчити проблеми, пов'язані з швидким зростанням міста (транспорт, житло, забруднення), та запропонувати можливі рішення для покращення міської інфраструктури.

3. Кліматичні зміни

- приклад: дослідження впливу кліматичних змін на сільське господарство в Австралії.

- завдання: аналіз змін клімату, їх вплив на врожайність, та розробка стратегій адаптації для фермерів.

4. Конфлікти через природні ресурси

- приклад: вивчення конфлікту за водні ресурси річки Ніл між Єгиптом, Суданом та Ефіопією.

- завдання: проаналізувати причини конфлікту, розглянути інтереси кожної сторони та запропонувати можливі рішення для мирного врегулювання.

5. Туризм та його вплив

- приклад: вплив масового туризму на екологію та економіку Балі.

- завдання: оцінити позитивні та негативні наслідки туризму для острова, запропонувати стратегії сталого розвитку туризму.

Кожен навчальний предмет має суперечливі складні теми, що можуть піддаватись дискусійному обговоренню і географічна наука не є виключенням. Саме тому, доцільним буде використати метод **навчальної дискусії**. Цей метод являє собою контрольований педагогом обмін думок між учнями, де останні аргументують та відстоюють свої думки та погляди, щодо певного питання.

При проведенні навчальної дискусії створюється обстановка вільного відтворення учнями наявних знань, атмосфера насичена емоціями та психологічною напругою, що інтенсифікує пошук істини та її міцне засвоєння. Позитивним також є те, що навчальна дискусія дозволяє залучати всіх школярів до активної взаємодії, перетворюючи їх на суб'єкт пізнавальної діяльності.

Навчальна цінність дискусії полягає у створенні оптимальних умов для уникнення можливих помилкових тлумачень, підвищенні активності учнів і міцності засвоєння ними матеріалу, що вивчається. Розвивальна функція – полягає в активізації всіх розумових сил старшокласників, застосування ними прийомів аргументації та наукової доказовості. У виховному контексті, участь в навчальних дискусіях допомагає учням виховувати толерантність, відкритість до нового, відповідальність за свої слова та дії.

Використовуючи метод навчальної дискусії, для вчителя уможливорюється визначення рівня загального розвитку учнів, інтелектуальної

винахідливості, вміння слухати інших дотримуючись установлених правил суперечки, а також простежити здатність школярів впливати на емоційну та інтелектуальну складову однокласників. Ці складові набувають особливого сенсу для формування лідерських навичок в умовах демократії та гласності.

Використання усіх вище перелічених технології сприяє не лише формуванню лідерських якостей старшокласників, але й глибшому розумінню географічних процесів, розвитку критичного мислення та підвищенню мотивації учнів до навчання.

2.3. Розробка тренінгового заняття «Лідерство в питаннях сталого розвитку та охорони навколишнього середовища»

Як уже зазначалось раніше тренінг виступає ефективним засобом актуалізації та розвитку лідерських якостей здобувачів освіти.

При проведенні соціально-психологічного тренінгу особливу увагу варто приділити створенню клімату довіри в групі, що дозволить реалізовувати інтенсивний зворотний зв'язок між учасниками. Також, ефективність занять в групах залежить від дотримання певних принципів [31]:

1. *Принцип рівності позицій* – модератор заняття виступає рівноправним учасником групи, виконуючи роль «каталізатора» розвитку мислення та активного засвоєння знань. Даний принцип передбачає також партнерство всіх членів групи, визнання їх інтересів та цінностей.

2. *Принцип активності* – усі учасники тренінгу повинні бути задіяні та мати можливість продемонструвати свої думки, дії та переконання.

3. *Принцип зворотного зв'язку* – надає можливість вільного, відкритого, аргументованого та конструктивного висловлювання усіх учасників стосовно ситуацій, що виникають впродовж виконання завдань.

4. *Принцип довірливого спілкування в групі* – дозволяє створити атмосферу довіри, відчуття причетності до того що відбувається. Ефективність проведеного тренінгу в більшій мірі залежить від дотримання даного принципу.

5. *Принцип «тут і тепер»* – обговорюються лише ті ситуації, що виникають під час тренінгу. Даний принцип виключає відстороненість будь-кого з учасників від групової роботи.

6. *Принцип персоніфікації висловлювань* – усі твердження висловлюються від власного імені, на кшталт «я вважаю..., я думаю..., на мій погляд...».

7. *Принцип конфіденційності* – зміст спілкування, що відбувається в процесі проведення тренінгу залишається лише між учасниками і не виноситься за межі групи.

Ми пропонуємо розробку проведення тренінгового заняття для учнів 9-11 класів на **тему** «Лідерство в питаннях сталого розвитку та охорони навколишнього середовища».

Мета: підвищити обізнаність учасників щодо основних принципів та цілей сталого розвитку; надати знання про сучасні екологічні виклики та інноваційні підходи до їх вирішення; розвинути лідерські навички, необхідні для успішного керування екологічними проектами; мотивувати учасників до активної участі в екологічних ініціативах та прийняття екологічно відповідальних рішень у повсякденній діяльності.

Завдання:

- надати учасникам розуміння основних принципів та цілей сталого розвитку;
- розглянути основні екологічні проблеми на глобальному та локальному рівнях;
- обговорити причини та наслідки екологічних проблем для суспільства та природних систем;
- розвинути у учасників навички лідерства, необхідні для успішного управління екологічними ініціативами;
- підвищити рівень усвідомлення особистої відповідальності за охорону навколишнього середовища;

- мотивувати учасників до активної участі у екологічних проектах та ініціативах;
- показати важливість раціонального використання ресурсів та зменшення екологічного сліду;
- ознайомити учасників з успішними прикладами реалізації екологічних ініціатив;
- відпрацювати навички комунікації та співпраці у команді.

Цільова аудиторія: учні 9-11 класів

Тривалість: 1 година 30 хв

Матеріали та ресурси: дошка або фліпчарт; презентації та роздаткові матеріали; відео та аудіо обладнання для показу фільмів та презентацій; матеріали для групової роботи (папір, маркери, стікери).

Структура тренінгу:

1. Вступ

1.1. *Привітання учасників та знайомство.* Вчитель пропонує учасникам по черзі підвестись та представитись, називаючи своє ім'я та прізвище, а також ту форму свого імені, якою учень хоче, щоб називали його під час тренінгу.

Вправа «Очікування від тренінгу»

Час: 3-5 хв.

Матеріали: різнокольорові стікери.

Хід вправи

Кожен з учнів на отриманих стікерах пише свої очікування від участі в тренінгу та кріпить на дошку. На дошці заздалегідь намальовано гору на підніжжі якої учні і розміщуватимуть свої стікери з очікуваннями. Після закінчення тренінгу, кожен повинен перемістити свій стікер ближче до вершини по мірі здійснення власних очікувань.

1.2. *Огляд порядку денного та правил участі* (активність, взаємоповага, дотримання регламенту, толерантність, тайм-менеджмент, конфіденційність).

2. Теоретична частина: основи сталого розвитку

2.1. *Перегляд короткого інформативного ролика про сталий розвиток* (<https://www.youtube.com/watch?v=0QKSNTb7gv4>)

Сталий розвиток – це концепція розвитку суспільства, яка передбачає задоволення потреб нинішнього покоління без компрометації здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця концепція об'єднує три ключові аспекти: економічний, соціальний та екологічний.

2.2. *Що таке лідерство в питаннях сталого розвитку та охорони навколишнього середовища?*

Лідерство в питаннях сталого розвитку та охорони навколишнього середовища – це здатність і готовність окремих осіб, груп або організацій спрямовувати та надихати інших на дії, що сприяють збереженню довкілля та досягненню сталого розвитку. Таке лідерство поєднує стратегічне мислення, етичні принципи та інноваційні підходи для вирішення екологічних проблем та забезпечення сталого майбутнього.

Основні аспекти такого лідерства включають:

1. Візійне мислення та планування (розробка та впровадження стратегій, що підтримують сталий розвиток; здатність бачити довгострокові наслідки рішень та дій).

2. Приклад для наслідування (демонстрація особистої відповідальності та активних дій у напрямку збереження навколишнього середовища; мотивація та надихання інших через власний приклад та досягнення).

3. Інновації та технології (впровадження нових технологій та рішень, що зменшують вплив на навколишнє середовище; підтримка та розвиток інновацій, спрямованих на досягнення сталого розвитку).

4. Етична відповідальність (дотримання принципів етики та справедливості у прийнятті рішень; забезпечення прозорості та чесності у всіх аспектах діяльності).

5. Комунікація та освіта (поширення знань та інформації про важливість сталого розвитку та охорони довкілля; навчання та залучення громади до екологічних ініціатив).

6. Партнерство та співпраця: встановлення зв'язків з іншими організаціями, урядами та спільнотами для спільного досягнення цілей сталого розвитку; координація дій та ресурсів для ефективнішого вирішення екологічних проблем).

Лідери у цій сфері відіграють ключову роль у формуванні стійких суспільств, підтримуючи баланс між економічним розвитком, соціальною справедливістю та екологічною стабільністю. Вони не тільки приймають рішення, але й надихають інших діяти відповідально щодо навколишнього середовища, стимулюючи позитивні зміни на всіх рівнях суспільства.

2.3. Вивчення прикладів успішних лідерів

Світ знає безліч людей, які присвятили своє життя боротьбі за збереження нашої планети. Давайте розглянемо конкретні приклади, які можуть вас надихнути:

- **Грета Тунберг:** молода шведська активістка, яка стала символом боротьби зі зміною клімату. Її шкільні страйки за клімат надихнули мільйони людей по всьому світу. Розпочала глобальний рух «FridaysforFuture» (П'ятниці за майбутнє), пропускаючи заняття у школі для протесту проти зміни клімату.

- **Вангарі Маатаї:** кенійська екологиня, лауреат Нобелівської премії миру. Заснувала рух «Зелений пояс», який займався відновленням лісів в Африці, а особливо в Кенії.

- **Джейн Гудолл:** британська етологиня, дослідниця шимпанзе. Вона присвятила своє життя вивченню приматів та захисту їхніх природних середовищ існування. Заснувала Інститут Джейн Гудолл, який займається збереженням дикої природи та освітніми програмами. Активно працює над захистом довкілля та біорізноманіття.

- **Альберт Гор:** колишній віце-президент США та екологічний активіст. Відомий своїм документальним фільмом «Незручна правда», який

підвищив обізнаність про глобальне потепління. Активно займається просуванням політик щодо боротьби зі зміною клімату та використання відновлюваних джерел енергії.

- **Леонардо Ді Капріо:** відомий американський актор та продюсер, який активно займається захистом навколишнього середовища. Заснував Фонд Леонардо Ді Капріо, який фінансує численні проекти з охорони природи та боротьби зі зміною клімату. Постійно виступає на глобальних екологічних форумах і самітах.

Українські еко-активісти:

- **Світлана Берзіна:** президентка Всеукраїнської громадської організації «Жива планета». Активно займається екологічними проектами, спрямованими на зменшення забруднення навколишнього середовища та впровадження сталих практик у різних галузях промисловості.

- **Єгор Фірсов:** український політик та громадський діяч, який тимчасово очолював Державну екологічну інспекцію України. Відомий своїми зусиллями в боротьбі з незаконною вирубкою лісів та забрудненням довкілля. Активно виступає за реформування екологічного законодавства України.

- **Олексій Василюк:** Співзасновник та голова громадської організації «Українська природоохоронна група» (UNCG). Займається захистом природних територій, дослідженням біорізноманіття та адвокацією екологічної політики. Бере активну участь у проектах збереження заповідних територій України.

- **Ірина Черниш:** головна координаторка проекту «SaveDnipro». Займається проектами з очищення водних ресурсів України, зокрема річки Дніпро. Активно виступає за впровадження систем моніторингу якості води та боротьбу з промисловим забрудненням.

3. Практичний блок: Розвиток лідерських навичок

3.1. Вправа «Портрет лідера»

Мета: узагальнити та актуалізувати розуміння учнями питань лідерства, його основних складових, необхідних рис лідера; розвиток вміння командної

роботи, виявлення уже сформованих лідерів (учнів, які візьмуться за організацію роботи в групі, будуть представляти результати, тощо).

Час: 5-7 хвилин.

Відштовхуючись від кількості учасників тренінгу, учні поділяються на дві групи або декілька мікрогруп. Кожна з них на ватмані або аркуші паперу повинна розписати, схематично зобразити, намалювати тощо, як вони розуміють поняття лідерство, хто може бути лідером та якими лідерськими якостями він повинен володіти. По закінченню, кожна з команд по черзі представляє результати своєї роботи вивісивши свої ватмани на дошку. Інші команди в цей час мають змогу долучатись до обговорення.

3.2. Тест «Експрес-діагностика лідерських здібностей»

Інструкція

Прочитайте кожне запитання та оберіть відповідь, яка найкраще відображає вашу думку або поведінку. Запишіть кількість балів, що відповідає обраному варіанту. Наприкінці підрахуйте загальну кількість балів.

Час: 3-5 хв.

1. **Як часто ви берете на себе ініціативу в групі?**
 - А. Завжди (4 бали)
 - Б. Часто (3 бали)
 - В. Іноді (2 бали)
 - Г. Рідко або ніколи (1 бал)
2. **Як ви справляєтесь з конфліктами в команді?**
 - А. Активно шукаю шляхи вирішення (4 бали)
 - Б. Вирішую конфлікти по мірі їх виникнення (3 бали)
 - В. Уникаю конфліктів (2 бали)
 - Г. Не втручаюся в конфлікти (1 бал)
3. **Наскільки ви впевнені у своїх рішеннях?**
 - А. Дуже впевнений (4 бали)
 - Б. Впевнений (3 бали)
 - В. Іноколи вагаюсь (2 бали)

- Г. Часто сумніваюсь (1 бал)
4. **Як ви мотивуєте інших працювати ефективніше?**
- А. Власним прикладом та підтримкою (4 бали)
 - Б. Часто словами підтримки (3 бали)
 - В. Іноді словами підтримки (2 бали)
 - Г. Рідко мотивую інших (1 бал)
5. **Як ви ставитеся до зворотного зв'язку?**
- А. Завжди відкритий до зворотного зв'язку (4 бали)
 - Б. Зазвичай сприймаю зворотний зв'язок (3 бали)
 - В. Іноді важко сприймаю критику (2 бали)
 - Г. Уникаю зворотного зв'язку (1 бал)
6. **Чи можете ви ефективно делегувати завдання?**
- А. Завжди делекую завдання відповідно до компетенцій (4 бали)
 - Б. Зазвичай делекую завдання (3 бали)
 - В. Іноді важко делекую завдання (2 бали)
 - Г. Часто виконую все самостійно (1 бал)
7. **Як ви приймаєте рішення під тиском?**
- А. Завжди впевнено та швидко (4 бали)
 - Б. Зазвичай швидко, але інколи вагаюсь (3 бали)
 - В. Іноді важко приймати рішення (2 бали)
 - Г. Часто відчуваю стрес і невпевненість (1 бал)
8. **Як ви плануєте свою роботу та роботу команди?**
- А. Завжди планую та дотримуюсь плану (4 бали)
 - Б. Зазвичай планую, але іноді виникають труднощі (3 бали)
 - В. Іноді планую, але не завжди дотримуюсь плану (2 бали)
 - Г. Часто працюю без чіткого плану (1 бал)
9. **Як ви встановлюєте та досягаєте цілей?**
- А. Завжди встановлюю чіткі цілі та досягаю їх (4 бали)
 - Б. Зазвичай встановлюю цілі та досягаю їх (3 бали)
 - В. Іноді встановлюю цілі, але не завжди їх досягаю (2 бали)

Г. Рідко встановлюю цілі або досягаю їх (1 бал)

10. Як ви ставитеся до нових ідей та інновацій?

А. Завжди відкритий до нових ідей та активно їх впроваджую (4 бали)

Б. Зазвичай підтримую нові ідеї (3 бали)

В. Інколи вагаюсь щодо нових ідей (2 бали)

Г. Рідко підтримую нові ідеї (1 бал)

Інтерпретація результатів

- **36-40 балів:** ви природний лідер, який впевнено керує командою та ефективно вирішує завдання.
- **28-35 балів:** ви можете успішно виконувати лідерські функції, але є можливості для їх покращення та розвитку.
- **20-27 балів:** вам варто бути більш активним у проявах лідерства, не боятись ризиків та бути відкритим до нового.
- **10-19 балів:** вам необхідно працювати над розвитком лідерських навичок та підвищувати впевненість у своїх силах.

4. Теоретичний блок: Екологічні проблеми та виклики

4.1. *Дискусія в групах: «Як екологічні проблеми впливають на наші громади та країну?»*

Мета: узагальнити інформацію про екологічні проблеми, що впливають на місцеву громаду та країну в цілому; сприяти розвитку навичок критичного мислення та пошуку практичних рішень для подолання екологічних проблем на місцевому та національному рівнях; мотивувати учасників до активної участі в екологічних ініціативах та заходах у своїх громадах.

Час: 10-15 хв.

Хід дискусії

Тренер коротко ознайомлює учасників з метою та планом дискусії. Учасників ділять на кілька груп (4-6 осіб у кожній), кожна з яких отримує конкретний аспект екологічних проблем для обговорення.

- Забруднення повітря та його вплив на здоров'я населення.
- Проблема управління відходами та їх вплив на довкілля.

- Деградація земель та знищення природних екосистем.
- Вплив зміни клімату на громади та економіку.
- Водні ресурси та проблеми їх збереження.

Групи обговорюють свої теми, аналізують основні проблеми, їх причини та наслідки для громади та країни. Вони також визначають можливі рішення та заходи, які можуть бути вжиті для вирішення цих проблем.

Кожна група презентує результати свого обговорення (3-5 хвилин на групу), підкреслюючи основні проблеми та пропонувані рішення. Інші групи можуть ставити питання та висловлювати свої думки щодо презентованих результатів.

Усі учасники разом обговорюють загальні висновки та підходи до вирішення екологічних проблем. Тренер модерує обговорення, підкреслюючи найважливіші моменти та рішення та фіксуючи їх на дошці.

5. Практична частина: Планування та реалізація екологічних проектів

5.1 Робота в групах: Розробка проекту зі сталого розвитку нашої громади

Мета: сприяти розумінню учасниками принципів сталого розвитку та їхнього застосування в місцевих умовах; забезпечити учасників можливістю практично застосувати отримані знання та навички, працюючи над реальними проектами; стимулювати розробку та реалізацію конкретних екологічних ініціатив, спрямованих на поліпшення стану довкілля у громаді; підвищити навички командної роботи, стратегічного планування та управління проектами серед учасників.

Час: 45 хв.

Тренер ознайомлює учасників з метою та завданнями проекту, пояснює важливість сталого розвитку для громади. Учасників ділять на кілька робочих груп (4-6 осіб у кожній).

Кожна група проводить мозковий штурм для генерації ідей проектів, які можуть покращити сталий розвиток у їхній громаді. Теми можуть включати

управління відходами, енергозбереження, озеленення територій, збереження водних ресурсів тощо. Групи вибирають одну найбільш реалістичну та важливу ідею для подальшої розробки.

Групи розробляють детальний план свого проекту, включаючи мету, цілі, завдання, ключові етапи, необхідні ресурси, строки виконання та очікувані результати.

- **Аналіз проблеми:** визначення конкретної екологічної проблеми, яку проект буде вирішувати.
- **Цільова аудиторія:** визначення груп населення, на які проект буде спрямований.
- **Ресурси:** перелік необхідних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських).
- **Дії та заходи:** опис конкретних дій та заходів, які будуть реалізовані в рамках проекту.
- **Очікувані результати:** визначення очікуваних результатів та способів оцінки успішності проекту.

Кожна група презентує свій проект (5-7 хвилин на групу), підкреслюючи ключові аспекти та очікувані результати. Інші учасники та тренер надають зворотній зв'язок, ставлять запитання та висловлюють свої пропозиції щодо покращення проекту. Групи вносять зміни до своїх проектів на основі отриманого зворотного зв'язку. Підготовка остаточних версій проектів для подальшої реалізації.

Учасники діляться своїми враженнями від процесу роботи над проектами, обговорюють, що нового дізналися та які навички вдосконалили. Заключне слово тренера: підсумок роботи, підкреслення важливості реалізації проектів та заклик до активних дій у громаді.

7. Підведення підсумків

7.1. Обговорення ключових моментів тренінгу та отриманого досвіду (що було корисним, що можна покращити).

7.2.Рефлексія учасників(кожен учасник ділиться своїми враженнями та планами на майбутнє).

Цей план тренінгового заняття спрямований на всебічний розвиток лідерських навичок у контексті сталого розвитку та охорони навколишнього середовища, що дозволить учасникам ефективно впроваджувати екологічні ініціативи у своїй діяльності.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

3.1. Методика діагностики лідерських здібностей учнів старшого шкільного віку в шкільному середовищі

Діагностика лідерських здібностей учнів – це складний і багатогранний процес. Використання різних методів дозволяє отримати більш повну і об'єктивну картину лідерських якостей учнів та створити умови для їхнього розвитку. Саме тому, варто поєднувати строгоформалізовані та малоформалізовані засоби діагностики, які будуть доповнювати один одного [35].

Строгоформалізовані засоби діагностики, такі як тести, анкети, опитувальники, тощо дозволяють швидко отримати інформацію, що кількісно та якісно порівнювана між собою. *Малоформалізовані* засоби діагностики, на кшталт бесіди або спостереження дозволяють досліджувати психічні явища, що слабо піддаються об'єктивізації або є мінливими за своїм змістом. Наприклад, якість проведеної *бесіди* та отриманої інформації, залежатиме від тісноти контакту із школярами, надання їм можливості самовираження, вміння вчасно та правильно формулювати запитання і давати відповіді на них.

Організуючи процес систематичного *спостереження*, важливо не втручатися в перебіг подій, а лише відстежувати та аналізувати події. Вчитель регулярно спостерігає за поведінкою учнів у різних ситуаціях: на уроках, під час проектів, в позаурочний час. Відзначає які ролі учні беруть на себе в групах, як вони взаємодіють з однолітками, як вирішують конфлікти, хто першим пропонує ідеї, береться за складні завдання, організовує заходи. Водночас обмеженість даного методу проявляється у суб'єктивізмі, трудомісткості і неможливості зафіксувати усі зміни.

У нашому дослідженні для виявлення рівня сформованості лідерських якостей була використана методика «Я - лідер» (Є. Федоров; О.В. Єрьомін, Т.А. Миронова) (Додаток Е). Метою даної методики є не лише визначення рівня розвитку лідерських якостей школяра, а також його комунікативних та організаторських здібностей, бути лідером групи, вести за собою, вирішувати проблеми, виконувати керівні функції тощо.

Проведення такого діагностування несе фронтальний характер де кожен з учнів самостійно працює з відповідними бланками (Додаток Е). На кожному бланку є 48 тверджень з якими школяр повинен погодитись або ні, поставивши біля кожного відповідну цифру від 0 до 4, де 4 – повністю погоджуюсь, 3 – скоріше погоджуюсь, ніж ні, 2 – важко сказати, 1 – скоріше ні, ніж так, 0 – повністю не згоден.

Після проходження тесту учні повинні підрахувати суму балів у кожному стовбці (не враховуючи твердження 8, 15, 22, 29, 34, 36, 41), які відповідають розвитку певних якостей:

- А – вміння керувати собою;
- Б – усвідомлення мети (знаю чого хочу);
- В – вміння вирішувати проблеми;
- Г – наявність творчого підходу;
- Д – вплив на оточуючих;
- Е – знання правил організаторської роботи;
- Є – організаторські здібності;
- Ж – вміння працювати з групою

Якщо сума балів навпроти стовбця становить менше 10, то риса розвинута слабо і необхідно працювати над її вдосконаленням. Якщо ж, сума балів більше 10, то вона розвинута на середньому (11-15) або високому рівнях (16-20).

Однак, перед тим як зробити остаточний висновок щодо сформованості лідерських якостей школяра, необхідно звернути увагу на ті твердження, бали

за які не були враховані. Якщо в цих висловлюваннях школяр поставив 1 бал або менше, це буде свідчити про те, що учень відповідав недостатньо щиро.

3.2. Експериментальна робота з формування лідерських якостей старшокласників

Збільшення кількості інформації та високі очікування суспільства створюють для учнів відчуття конкуренції, що може гальмувати прояв лідерських якостей. Бажання досягти досконалості може призвести до того, що учні бояться брати на себе відповідальність і виходити з зони комфорту. Як наслідок, тільки комплексна робота вчителів на своїх предметах, допоможе досягти бажаних результатів у розвитку лідерських якостей старшокласників.

Організація експериментальної роботи з розвитку лідерства у школярів старшого шкільного віку на уроках географії відбувалась протягом переддипломної педагогічної практики для учнів Луцького ліцею №9. Для участі в експериментальній роботі залучались два 10-х класи, де 10-Б навчався за традиційною методикою, а 10-А – експериментальною, тобто навчання проводилось із активним застосуванням технологій формування позитивних лідерських якостей. Основною формою проведення експерименту був урок.

Експериментальна робота була розподілена на такі основні етапи: підготовчий, дослідницький (констатувальний, формувальний, контрольний), обробка та узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків.

Підготовчий етап дослідження проводився з метою формулювання теми, мети, завдань експериментальної роботи, аналізу наукової літератури та передового досвіду з вивченого питання, формулювання гіпотези, вибору об'єкта та предмета дослідження, розробки плану дослідження.

На *дослідницькому етапі* дослідження проведення *констатувального експерименту* відбувалось з метою встановлення поточного стану сформованості позитивних лідерських якостей учнів на початку дослідницької роботи. Для того, щоб встановити рівень сформованості лідерських якостей в школярів ми користались показниками, критерія ми та рівнями розробленими у

першому розділі кваліфікаційної роботи та методикою «Я-лідер» (Є. Федоров; О.В. Єрьомін, Т.А. Миронова), відповідно. Для зручності графічного представлення одержаних результатів, були розраховані середні показники рівня лідерських якостей учнів для кожної з груп. Результати констатувального експерименту представлені у табл. 3.1 та наочно відображені на рис. 3.1.

Таблиця 3.1

Рівні сформованості лідерських якостей учнів (констатувальний етап)

Рівні	Критерії сформованості лідерських якостей								
	особисто-мотиваційний (%)			емоційно-вольовий (%)			командно-лідерський (%)		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Екг	46,2	46,2	7,6	15,4	84,6	0,0	23,1	76,9	0,0
Кг	23,1	76,9	0,0	28,6	71,4	0,0	50,0	50,0	0,0

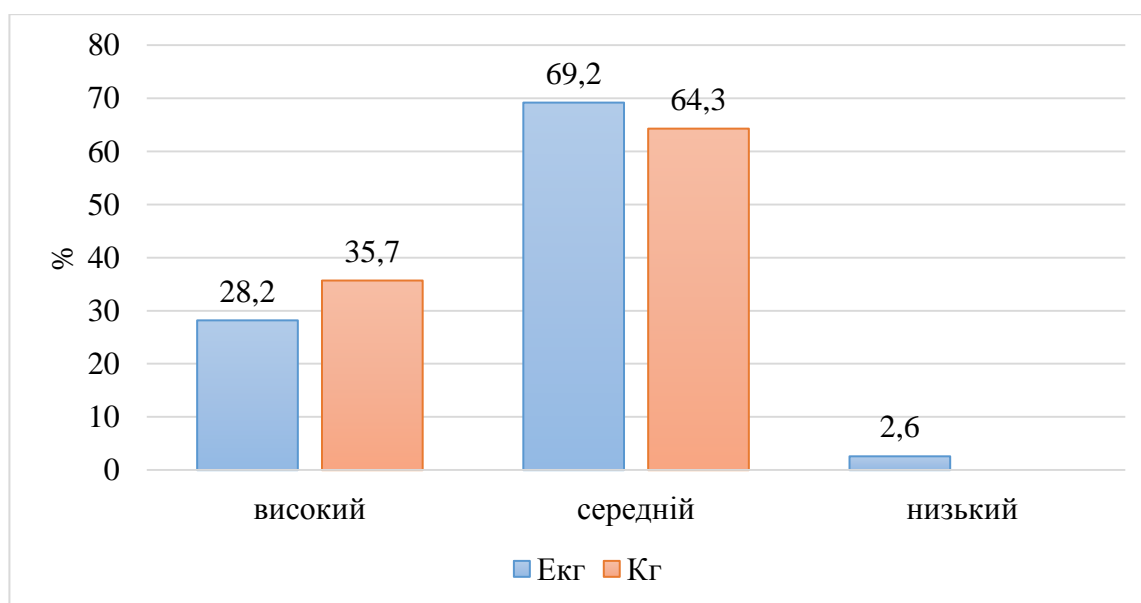

Рис. 3.1. Рівні сформованості лідерських якостей учнів(констатувальний етап)

Отримані результати опитування учнів засвідчили, що високим рівнем розвитку лідерських якостей вирізняється лише третина школярів у кожному із

досліджуваних шкільних колективів; вони характеризуються вищими показниками ініціативності та самостійності у рішеннях та вчинках. Дещо більший відсоток учнів з високим рівнем розвитку лідерських якостей має контрольна група дітей порівняно з експериментальною – на 7,5%.

Найбільша кількість учнів в обох класах демонструє середній рівень розвитку лідерських якостей, 69,2% в експериментальній та 64,3% в контрольній групі відповідно.

Низький рівень (2,6%) розвитку лідерських якостей спостерігається лише в експериментальній групі за особисто-мотиваційним критерієм (7,6%). Це може бути пов'язано з індивідуальними особливостями учнів.

На початку дослідження в обох групах спостерігається приблизно однаковий рівень розвитку лідерських якостей, з переважанням середнього рівня. Саме тому на основі отриманих результатів констатувального експерименту та аналізі даних, ми розпочали планування формувального етапу дослідження.

Формувальний етап педагогічного дослідження був спрямований на активне впровадження спеціально розроблених педагогічних методів та технологій з метою формування лідерських якостей у старшокласників. Цей етап передбачає використання конкретних підходів, інтегрованих у навчальний процес, з урахуванням цілей дослідження. Отже, *метою* формувального етапу було визначено: систематичне та цілеспрямоване формування лідерських якостей у десятикласників через інтерактивні форми роботи на уроках географії.

Також нами було визначено конкретні завдання:

- впровадження педагогічних технологій для розвитку лідерських якостей учнів під час вивчення географії;
- стимулювання активної участі учнів у навчальному процесі та позаурочній діяльності з географії;
- створення умов для самореалізації учнів через виконання лідерських ролей у групових та індивідуальних завданнях.

Зокрема, на період педагогічної практики щодо тем які вивчались було підібрано спеціальні педагогічні технології представлені у табл.3.2.

Таблиця 3.2

Тема, що вивчалась	Використовувані методи та форми роботи
США	<p><i>Кейс-метод</i></p> <p>«Розвиток туризму в національних парках»</p> <p>Ситуація: національні парки, як-от Гранд-Каньйон, стикаються з надмірним потоком туристів, що негативно впливає на природну екосистему.</p> <p>Завдання: знайти баланс між розвитком туризму та охороною природи.</p> <p>Учні об'єднуються в групи (по 3-4 особи). Лідер групи відповідає за структурування роботи: розподіляє ролі (аналітик, спікер, дизайнер презентації) і представляє рішення класу.</p> <p>Результат: розвиток критичного мислення, аналізу даних та лідерських навичок у процесі командної роботи.</p>
Бразилія	<p><i>Кооперативне навчання:</i></p> <p>Вчитель об'єднує учнів у групи, кожна з яких вивчає одну сферу життя Бразилії (клімат, економіка, культура, політика).Потім створюються нові групи, у яких кожен учень стає «експертом» зі своєї теми і навчає інших.Лідер кожної нової групи координує процес, щоб кожен встиг поділитися інформацією.</p> <p>Результат: учні розвивають відповідальність, навички пояснення складного матеріалу та взаємодії з іншими.</p>
Африка – регіон контрастів	<p><i>Технологія проєктного навчання (проєктна діяльність)</i></p> <p>«Як вирішити одну з ключових проблем Африки?»</p> <p>Учні обирають проблему над якою будуть працювати</p>

	(наприклад, нестача води, бідність, епідемії, захист дикої природи) і розробляють план її вирішення, враховуючи місцеві умови, ресурси та особливості. Результати представляються у формі презентації, міні-доповіді чи постера.
Особливості економіки країн Африки	<i>Дебати</i> «Чи можуть африканські країни подолати економічну залежність від розвинутих держав?» Ролі: команди «За» і «Проти». Завдання: аргументувати свої позиції, використовуючи географічні та економічні знання. У кожній команді обирається лідер для формулювання головної ідеї та управління часом.

3.3. Аналіз експериментальної роботи

Контрольний етап педагогічного дослідження з формування лідерських якостей учнів є підсумковим і включає аналіз результатів та оцінку ефективності впровадження обраних педагогічних технологій у навчальний процес.

Першим кроком на даному етапі було проведення повторного анкетування учнів згідно обраної методики «Я – лідер» (Є. Федоров; О.В. Єрємін, Т.А. Миронова), результати якого представлені в табл. 3.3. та на рис. 3.2.

Таблиця 3.3

Рівні сформованості лідерських якостей учнів (контрольний етап)

Рівні	Критерії сформованості лідерських якостей		
	особисто-мотиваційний (%)	емоційно-вольовий (%)	командно-лідерський (%)

	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Екг	69,2	30,8	0,0	46,1	53,8	0,0	61,5	38,5	0,0
Кг	42,9	51,7	0,0	35,7	64,3	0,0	57,1	42,9	0,0

Аналіз результатів експерименту показав, що в експериментальному класі суттєво зросла частка дітей із високим рівнем сформованості лідерських якостей по кожному із визначених критеріїв. На контрольному етапі експерименту цей показник у загальному зріс на 30,7%. Однак, як у контрольній так і в експериментальній групі значний відсоток учнів зберігає середній рівень розвитку лідерських якостей, 54,8% та 41,1% відповідно .

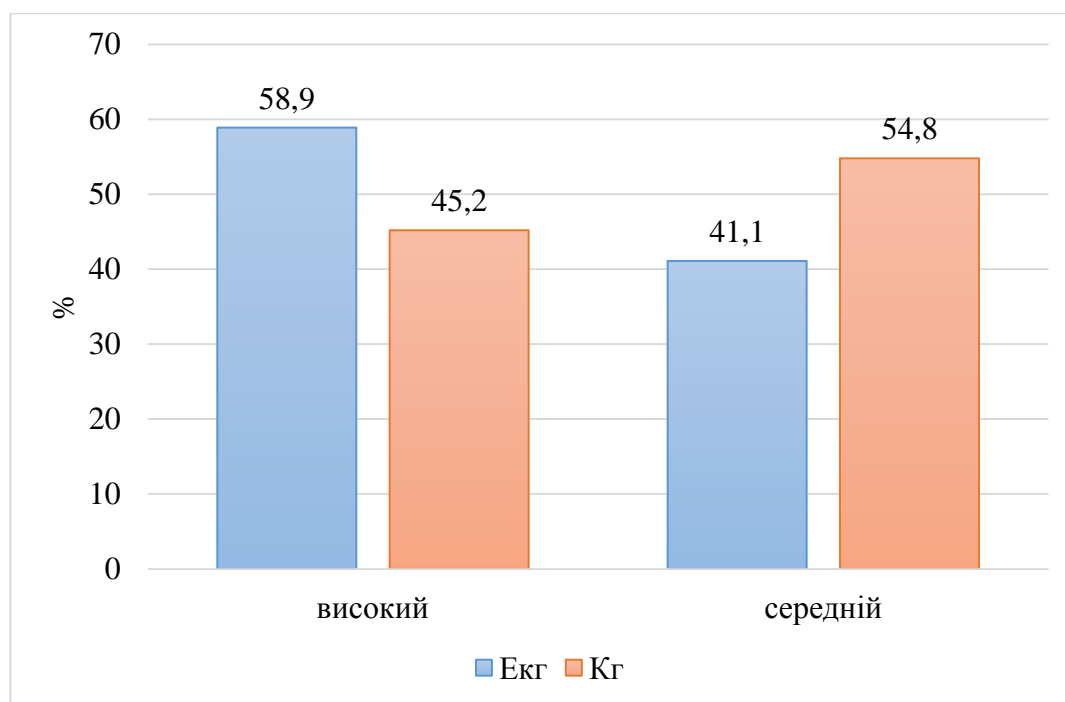

Рис. 3.2 Рівні сформованості лідерських якостей учнів (контрольний етап)

Отже, ефективність реалізованої програми експериментальної роботи була доведена шляхом аналізу та порівняння результатів констатувального та контрольного етапів. Збільшення високого рівня в експериментальній групі свідчить про ефективність використаних педагогічних методів та форм роботи з розвитку лідерських якостей.

ВИСНОВКИ

Лідерство – це не просто мета, якої можна досягнути, це постійне вдосконалення та зростання, адаптивність та самосвідомість. Для старшокласників, які стоять на порозі численних можливостей, зерна лідерства, посіяні сьогодні, обіцяють приносити незліченну кількість плодів протягом усього їхнього життя.

1. Термін «лідер» активно застосовується в різних науках, таких як соціологія, політологія, психологія та інших, які досліджують людину та її роль у суспільстві. Варто зазначити, що кожна з цих дисциплін інтерпретує поняття «лідер» по-своєму, враховуючи власну специфіку.

Виходячи з досліджень щодо проблем формування та розвитку лідерства (М.В. Савчин, В.В. Ягоднікова та ін.), нами було визначено педагогічні умови ефективного розвитку лідерських якостей старшокласників: врахування індивідуальних психологічних особливостей учнів старшого шкільного віку; розвиток відповідальності, як конкретно-ситуативної, так і як стійкого особистого явища, необхідної для відповідального лідерства; участь в учнівському самоврядуванні, творча діяльність, проведення тренінгів, факультативів тощо; високий рівень теоретичної та практичної підготовки вчителів; врахування позицій старшокласників та стимулювання їх до активної взаємодії з іншими здобувачами освіти на уроках, виховних заходах тощо, формування навичок критично аналізувати спільну думку та висловлювати власну.

З урахуванням специфіки явища що вивчалось, ми визначили критерії, показники та рівні сформованості лідерських якостей здобувачів освіти старшої школи. Зокрема, було виокремлено такі основні критерії: особистісно-мотиваційний, емоційно-вольовий, командно-лідерський.

Відповідно до визначених критеріїв та показників, сформованість лідерських якостей школярів можна оцінити за трьома рівнями: високим, середнім, низьким.

2. Вивчаючи географію, старшокласники набувають важливих навичок для розвитку лідерських якостей. У сучасному світі, де необхідне сильне лідерство, географічна освіта відіграє ключову роль у підготовці майбутніх лідерів. Зокрема особлива увага приділяється розширенню власного кругозору, вирішенню проблемних завдань, розвитку навичок співпраці, комунікації, здатності до прийняття рішень, креативності та творчості, відповідальності та впевненості у собі.

Серед форм роботи, які варто застосовувати при формуванні лідерських якостей на уроках географії було виділено такі як: дебати, квест, індивідуальна робота (в т.ч. проєктна діяльність, написання есе, конкурси), круглий стіл, тренінг. Доцільним та ефективним також буде використання інноваційних методів навчання, таких як: рольові ігри, проблемне запитання, метод мозкового штурму, кейс-стаді, навчальна дискусія.

3. Для розвитку лідерських якостей старшокласників, нами було розроблене тренінгове заняття на тему «Лідерство в питаннях сталого розвитку та охорони навколишнього середовища». Метою тренінгу виступало підвищення обізнаності учасників щодо основних принципів та цілей сталого розвитку; надати знання про сучасні екологічні виклики та інноваційні підходи до їх вирішення; розвинути лідерські навички, необхідні для успішного керування екологічними проєктами; мотивувати учасників до активної участі в екологічних ініціативах та прийняття екологічно відповідальних рішень у повсякденній діяльності.

4. Перевірка ефективності впровадження технологій формування лідерських якостей старшокласників на уроках географії відбувалась під час педагогічного експерименту з використанням методики «Я – лідер» (Є. Федоров; О. В. Єрьомін, Т. А. Миронова). Аналіз результатів експерименту показав, що в експериментальному класі суттєво зросла частка дітей із високим рівнем сформованості лідерських якостей по кожному із визначених критеріїв, що свідчить про ефективність використаних педагогічних методів та форм роботи з розвитку лідерських якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер Ю.П., Липкіна В.В. Лідерство як механізм постійного забезпечення конкурентоспроможності. Стандарти та якість. URL: <http://www.stq.ru/stq/adetail.php?ID=5820>.(дата звернення: 24.06.2024).
2. Алфімов Д. В. Навчальна діяльність в системі виховання лідерських якостей школярів. *Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет»*. Серія «Педагогіка, психологія і соціологія». 2013. № 2. С. 149-154. (дата звернення: 10.07.2024).
3. Алфімов Д. В. Специфіка виховання лідерських якостей школярів у сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 31. С. 426-432.(дата звернення: 12.07.2024).
4. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній загальноосвітній школі : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ., 2012. 493 с.(дата звернення: 17.06.2024).
5. Бендер П.У., Хеллман Е. Лідерство зсередини / Переклад з англ. - Мінськ: Попурі, 2005. 303 с. (дата звернення: 19.08.2024).
6. Богданенко О. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів закладів вищої освіти : магістерська робота. 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5585> (дата звернення: 21.09.2024).
7. Бурковець В. О.Теоретичні основи розвитку лідерських якостей молодших школярів. URL:[http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%A2_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf#page=16](http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%A2_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf#page=16)(дата звернення: 21.09.2024).
8. Варакута О. М., Тимків І. В. Використання світових освітніх трендів в навчально-виховному процесі з географії у вищій школі: навчально-

методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ, 2019. 60 с.(дата звернення: 09.11.2024).

9. Ващук К., Ткачук Н., Ляховський Д. Особливості використання ІКТ на уроках географії. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали VI Міжн. наук.-практ. інтернет-конф., м. Луцьк, 11–12 листопада 2022 р. Луцьк, 2022. С. 111-113* (дата звернення: 10.11.2024).

10. Вежевич Т.Є. Педагогічні умови розвитку лідерських якостей учнів: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Улан-Уде, 2001. 202 с.(дата звернення: 17.08.2024).

11. Гармаш С.А. Лідерські якості особистості керівника як запорука успіху. *Управління інноваційними проєктами та об'єктами інтелектуальної власності. 2009. С. 37–44.*(дата звернення: 10.10.2024).

12. Гондюл І. Л. Лідерство в загальній середній освіті: актуальність, сутність, складники // *Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск LXXVIII. Том 3. Херсон: Видавництво ХДУ, 2017. С. 69 – 75.* (дата звернення: 05.09.2024).

13. Гончаров В. Лідерство як фактор групової діяльності: досвід соціально-психологічного дослідження спортивних команд: автореф. дис.канд. філософ. наук. Москва, 1971. 556 с. (дата звернення: 07.10.2024).

14. Гриньова М. Вимірювання рівня вихованості лідерських якостей учнів основної школи: критерії, показники, рівні. *Вісник науки та освіти. 2024. № 2(20). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-675-683](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-675-683)* (дата звернення: 16.10.2024).

15. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 25.07.2024)

16. Єрмак Т. М. Теорія і методика професійної освіти : формування лідерських навичок учнів як соціальна і педагогічна проблема. *Теорія і методика професійної освіти. 2020. Вип. 21. С. 221-225.* (дата звернення: 03.08.2024).

17. Єршов А. А. Лідер і авторитет групи. *Експериментальна та прикладна психологія*. 1971. № 4. С. 11-16.(дата звернення: 08.09.2024).
18. Жушма т. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх викладачів вищої школи. *Academisnotes. Series: Pedagogicalsciences*. 2024. Т. 6. С. 93–99. URL: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2024.06.093 (дата звернення: 24.09.2024).
19. Іванова В. В. Проблеми лідерства в колективі дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Вип. 32. С. 78-81.(дата звернення: 14.08.2024).
20. Канішевська Л. Лідерські якості учнів основної школи: компетентнісний підхід до виховання у цифровому просторі. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 3(37). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3\(37\)-250-258](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3(37)-250-258) (дата звернення: 01.07.2024).
21. Коджаспірова Г. М. Педагогічний енциклопедичний словник. Москва : Академія, 2001. 76 с.(дата звернення: 09.07.2024).
22. Косенчук О. Г. Соціально-педагогічна траєкторія розвитку сучасного лідера-старшокласника. *Кривий Ріг : Діоніс*, 2012. 188с.(дата звернення: 13.08.2024).
23. Краснощок І.П. Розвиток лідерських якостей студентів. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2012. Вип. 112. С. 211-219. (дата звернення: 18.08.2024).
24. Кретов Б. І. Типологія лідерства. *Соціально-гуманістичні знання*. 2000. №3. С. 73-78. (дата звернення: 22.10.2024).
25. Кричевський Р. Л., Рижак М. М. Лідерство як структурний феномен. *Психологія керівництва і лідерства в спортивному колективі*. Москва : МГУ, 1985. С. 30-37.(дата звернення: 04.09.2024).
26. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л.. *Педагогіка у запитаннях та відповідях..* Київ: Знання, 2006. 311 с. (дата звернення: 20.10.2024).

27. Куриця А. І., Куриця Д. І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 26. С. 353-363. (дата звернення: 11.08.2024).
28. Макіавеллі Н. Державець. Київ : Андронум, 2020. 88 с.(дата звернення: 11.07.2024).
29. Менегетті А. Психологія лідера. Москва : АнтоніоМагнетті, 2001. 202 с.(дата звернення: 17.07.2024).
30. Мороз В. П. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 8 (313), листоп., ч. 1. С. 80–89.(дата звернення: 09.08.2024).
31. Мудрик А. Б., Шишкіна Х Ю. Розвиток лідерських якостей:Методика дослідження лідерський якостей учнів закладів професійно-технічної освіти програма тренінгу: метод. посіб / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2013. 120 с. (дата звернення: 24.08.2024).
32. Немов Р. С., Алтуніна І. Р. Соціальна психологія Санкт-Петербург, 2008. 208 с. (дата звернення: 10.09.2024).
33. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / пер. з нім. ОнишкаА., ТарашукаП. Київ : Основи, 1993. 415 с.(дата звернення: 15.06.2024).
34. Павелків Р. В. Вікова психологія. Київ: Кондор, 2011. 469 с. (дата звернення: 19.07.2024).
35. Павлюк О. Д. Методика дослідження лідерський якостей учнів закладів професійно-технічної освіти. *Теорія і практика сучасної психології*.2018. №4. С. 142-147. (дата звернення: 16.10.2024).
36. Паригін Б. Д. Про деякі аспекти соціальної обумовленості ціннісної орієнтації особистості. *Проблеми особистості: матеріали симпозиуму*. Москва, 1969. С. 371-381.(дата звернення: 22.11.2024).
37. Полонський В. М. Словник з освіти та педагогіки. Москва: Вища школа, 2004. 512 с. (дата звернення: 21.06.2024).

38. Психологічний словник / Авт. - уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова / За ред.. Н.А. Побірченко. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf. (дата звернення: 07.07.2024).

39. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : [монографія]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с. (дата звернення: 18.07.2024).

40. Садохіна К. С. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2010. Вип. 9. С. 439–448. (дата звернення: 19.07.2024).

41. Сивак В. А. Соціально-педагогічні умови формування лідерських якостей старшокласників у діяльності учнівського самоврядування : магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/1892> (дата звернення: 20.08.2024).

42. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / за ред. А. І. Кузьмінського. Черкаси : ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. 112 с. (дата звернення: 11.06.2024).

43. Словник педагогічних термінів. *Pidru4niki*. URL: https://pidruchniki.com/pedagogika/slovnik_pedagogichnih_terminiv (дата звернення: 11.06.2024).

44. Сміт Дж. Лідерство в сфері професіональних послуг. Дніпро : Баланс Бізнес Букс, 2005. 290 с. (дата звернення: 14.07.2024).

45. Старєва А.М. Організація особистісно-орієнтованого освітнього середовища. *Педагогічні науки*. 2003. Вип. 15. С. 132-136. (дата звернення: 13.08.2024).

46. Сучасний тлумачний словник. *CI UA*. URL: <https://slovnuk.ua/>. (дата звернення: 07.06.2024).

47. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного*

університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2013. С. 110-115. (дата звернення: 15.08.2024).

48. Ткачук Н. М. Підготовка майбутніх учителів географії до реалізації STEM-освіти в шкільному курсі економічної і соціальної географії України. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Т. 2, № 3. С. 202–207. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.30> (дата звернення: 21.09.2024).

49. Тощук І. О. Особливості формування лідерських якостей у студентів географічних факультетів. 2022. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6314/%d0%a2%d0%be%d1%89%d1%83%d0%ba.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.08.2024).

50. Шамич О. М. Психологічні передумови формування громадської активності молодих підлітків. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. №5. С. 115-120. (дата звернення: 14.09.2024).

51. Швачич Г. Г. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навч. посіб. Дніпро: НМетАУ, 2017. 231 с. (дата звернення: 11.09.2024).

52. Ягоднікова В. В. Виховання лідерів. *Виховна робота в школі*. 2009. № 10. С. 2 – 36. (дата звернення: 19.08.2024).

53. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому процесі загальноосвітньої школи. *Наука і освіта*. 2004. № 7. С. 328–330. (дата звернення: 19.10.2024).

54. Brainstorming Methods for Writing, Teaching, Students, and Business. *Boardmix*. URL: <https://boardmix.com/tips/brainstorming-methods/>. (дата звернення: 10.10.2024).

55. Kalashnikova S., Orzhel O. University leadership development: lessons from Ukraine. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2019. No. 8. P. 133–143. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2019-8-2-133-143> (date of access: 21.11.2024).

56. Kozhushko L. F., Pakharenko O. V. Лідерські якості особистості та умови їх формування: історико-педагогічний аспект. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*. 2021. Т. 4, № 96. С. 26. URL: <https://doi.org/10.31713/ve420213> (дата звернення: 10.08.2024).

57. Lawrence F. L., Shaw K. A. Conclusion: Lessons in Leadership from Higher Education. *Leadership in Higher Education*. 2017. P. 443–452. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203787465-15> (date of access: 21.08.2024).

58. Traditional Brainstorming Techniques For Generating Ideas. *FasterCapital*. URL: <https://fastercapital.com/topics/traditional-brainstorming-techniques-for-generating-ideas.html>. (дата звернення: 11.10.2024).

59. What is brainstorming?. *Miro*. URL: <https://miro.com/brainstorming/what-is-brainstorming/#types-of-brainstorming-techniques>. (дата звернення: 12.10.2024).

Наукові підходи розуміння поняття «лідер»

Автор	Визначення
А. Менегетті	Це людина, яка задовольняючи власний егоїзм, реалізує суспільний інтерес
Т. Буряк	Член групи, який має вплив на групу, що спонукає її членів до досягнення спільної мети, володіє необхідними організаторськими здібностями, займає центральне місце в структурі міжособистісних відносин і спонукає своїм прикладом, організацією й управлінням групою до досягнення групових цілей у найкращий спосіб
Р.Кричевський, М. Рижак	Член групи, що володіє найбільш ціннісним потенціалом, що забезпечує йому провідний вплив у групі
Н. Мараховська	Особистість, яка має цінний для групи потенціал, ініціює взаємодію членів групи та впливає на згуртування колективу
А. Петровський, М. Ярошевський	Найбільш референтна для групи особа щодо спільної діяльності, якийсь загальний для групи середній член міжособистісних відносин, що впливає на її ефективність
І. Дригіна	Людина, яка у відповідності з певною ситуацією в групі втілює у своїй активності групові цінності, бере на себе відповідальність, максимально впливає на життєдіяльність групи, орієнтуючись на завдання поставлене перед групою; управляє організацією міжособистісних відносин і аналізує рішення поставлених завдань
В.В. Григорьева	Член групи, спроможний організувати її діяльність і налагодити відносини, той, хто фактично веде за собою
С. А. Гармаша	Це особистість, яка має комунікативні вміння, спроможна 15 словами ефективно впливати на інших людей, з якою бажає мати справу більшість колективу
О. Евтихов	Людина, яка користується найбільшим авторитетом, впливом у будь-якому колективі
Т. Є. Вежевич	Член колективу, якого всі інші члени уповноважують ухвалювати важливі рішення, що торкаються інтересів усієї групи й визначають спрямованість її діяльності
І.М. Смельянова	Член групи, який має належні організаторські здібності, посідає цільне місце в структурі міжособистісних стосунків та показує свій приклад, організовує і управляє групою до досягнення групових цілей у найкращий спосіб
Ю. Аксененко	Член угруповання, альянсу, бомонду, богеми, касти, мафіоклану, за яким самі учасники групи визнають пріоритет приймати досить відповідальні рішення в важливих ситуаціях-обставина

Д. Крек	Це всі члени групи, тому що усі вони впливають на результати групової діяльності
Р.Л. Кричевський	Лідером стає член групи, який асоціюється з набором групових цінностей, найбільше впливає на свій колектив і виявляє свої якості в процесі взаємодії
В.В. Ягоднікова	Член колективу, який набуває перевагу в статусі та надає право приймати рішення у важливих для неї ситуаціях»; «особистість, здатна виконувати важливу роль у організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі»; «особистість, яка завдяки своїм розвиненим якостям впливає на членів соціальної групи»
Дж. Сміт	Член колективу, який фокусує групові етапи роботи, орудує мистецтвом дійти згоди, а з погляду рольової диференціації має особисті позиції
Л. Карпенко	Член групи, за яким визнається право приймати відповідальні рішення у значущих для нього ситуаціях, тобто найбільш авторитетна особистість, що реально грає центральну роль в організації взаєностосунків у групі
О. Степанов	Авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати важливі рішення, що відповідають інтересам групи й визначають напрям і характер її діяльності
А. Іванова	Соціальна роль певної особистості в групі, вона веде групу, організовує, планує, керує діяльністю групи, проявляючи при цьому більш високий, ніж всі інші члени групи рівень активності
М. Рожков	Провідна людина, котра здатна повести за собою, пробудити інтерес до справи; намагається «викластись» для досягнення загальної мети, активно впливає на інших, найбільш повно і розуміє інтереси більшості, здатний «завести» інших та має рівень діяльності вищий, ніж у решти

Наукові підходи розуміння поняття «лідерство»

Автор	Визначення
М. Альберт, М. Мескон, Ф. Хедоурі	Здатність впливати на окремі особи і групи, спрямовуючи їх зусилля на досягнення цілей організації
А. Дяків	Один з базових механізмів диференціації соціальної діяльності, який передбачає досягнення особливого (лідерського) положення певною особою (індивідуальне лідерство) або певною частиною групи (групове лідерство) відносно решти членів групи
Г. Андреева	Психологічна характеристика поведінки окремих членів групи з точки зору відносин домінування – підпорядкування
С. Кузнецов, А. Пахарєв, М. Школяр	Особливий вид міжособистісних взаємин, набір неординарних якостей і здібностей лідера. Його вплив є цілеспрямованим і непередбачуваним, характеризується тривалістю та динамічністю
Р. Бейлз, Ф. Слеттер	Відображення відносин влади, ієрархію владних відносин у соціальній організації групи; функція групи, яка полягає в інтеграції міжособистісних відносин і створенні сприятливої атмосфери
Девід Майерс	Процес, за допомогою якого певні члени групи мотивують і ведуть за собою групу
О. Віханський	Тип управлінської взаємодії (між лідером і послідовниками), заснований на найбільш ефективному для даної ситуації поєднанні різних джерел влади і направлений на спонукання людей до досягнення загальних цілей
І. Волков, О. Єріцян, А. Захаров	Процес соціально-психологічної самоорганізації і самоврядування спілкуванням і діяльністю членів малої групи
С. Самігін, Л. Столяренко	Природній соціально-психологічний процес у групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку членів групи
М. Гаврилук	Феномен та процес застосування впливу лідерів на послідовників, ефективного використання наявних ресурсів, систем і процедур задля досягнення цілей організації та виконання її завдань
Е. Голландер, Дж. Джуліан	Відносини впливу між членами групи, що розв'язують єдине завдання

І. Грищенко	Соціально-психологічний процес в колективі чи групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку її членів задля досягнення певного результату на взаємовигідній основі
Л. Уманський	Явище активного провідного впливу особистості – члена групи – на групу в цілому
Д. Алфімов	Вертикальний, знизу вгору, спосіб організації влади, тобто з погляду відносин підпорядкування та домінування; систему відносин усередині групи, що стимулює своє оточення до досягнення поставлених цілей
Р. Ділтс	Здатність впливати на інших людей у напрямі досягнення певної мети
А. Зоріна	Те, що робить людина, для того щоб допомогти групі визначити спільні цілі та потім їх досягати.
Л. Карпенко	Відношення домінування та підкорення, впливу та наслідування у системі міжособистісних стосунків у групі
В. Шеклтон	Процес організації, планування та управління груповою діяльністю, при якому людина впливає на інших членів групи заради досягнення групової мети
Р. Стогдилл	Відношення між двома особистостями в соціальній ситуації; взаємодія змінних, які знаходяться в постійному русі
Дж. Юкл	Спрямуванням на досягнення максимального ефекту групової діяльності, на вирішення проблем колективу, з найбільшим економічним та соціально-психологічним ефектом, що визначає напрям розвитку організації, задає образ кінцевого стану, до якого повинна вона дійти через певний проміжок часу
Н. Жеребова	Засіб організації групової діяльності, спрямований на досягнення мети в найкоротший термін та з найбільшим ефектом

Додаток В**Веб-квест з географії для учнів 9 класу на тему «Машинобудування світу»**

Привіт, учні! Запрошуємо вас взяти участь у захоплюючій подорожі світом машинобудування. Ви дізнаєтесь про ключові центри машинобудування, важливі компанії та технології, що змінюють світ. Ваше завдання – зібрати інформацію, виконати завдання та представити результати своєї роботи.

Етап 1: Вступ до машинобудування

1. Прочитайте статтю про історію машинобудування та його значення у світовій економіці.
2. Відповідайте на наступні питання:
 - Що таке машинобудування?
 - Які основні етапи розвитку машинобудування ви знаєте?
 - Чому машинобудування є важливим для економіки будь-якої країни?

Ресурси:

- [Історія машинобудування на Вікіпедії](#)

Етап 2: Основні центри машинобудування у світі

1. Дослідіть основні центри машинобудування у світі, такі як:
 - США
 - Німеччина
 - Японія
 - Китай
 - Південна Корея
2. Використовуючи карту світу, позначте на ній ці центри.
3. Для кожного центру дайте короткий опис його ролі у світовому машинобудуванні.

Ресурси:

- [Машинобудування США](#)
- [Машинобудування Німеччини](#)
- [Машинобудування Японії](#)
- [Машинобудування Китаю](#)

- [Машинобудування Південної Кореї](#)

Етап 3: Відомі компанії та їхній внесок

1. Оберіть одну компанію з кожного з основних центрів машинобудування та дізнайтеся про її історію, досягнення та інновації.
2. Підготуйте презентацію, де ви представите обрані компанії. Включіть такі пункти:
 - Історія компанії
 - Основні продукти та технології
 - Вплив на світове машинобудування

Ресурси:

- [Ford \(США\)](#)
- [BMW \(Німеччина\)](#)
- [Toyota \(Японія\)](#)
- [Geely \(Китай\)](#)
- [Hyundai \(Південна Корея\)](#)

Етап 4: Інновації та майбутнє машинобудування

1. Дослідіть сучасні інновації в машинобудуванні, такі як електромобілі, безпілотні автомобілі та використання штучного інтелекту.
2. Напишіть коротке есе про майбутнє машинобудування: які технології з'являться та як вони вплинуть на наше життя?

Ресурси:

- [Електромобілі](#)
- [Безпілотні автомобілі](#)
- [Штучний інтелект в автомобільній промисловості](#)

Завершення

Після завершення усіх завдань, кожна група представить свої результати у формі презентації. Обов'язково поділіться враженнями від виконаної роботи та власними думками про значення машинобудування у сучасному світі.

Успіхів у вашій подорожі!

Подорож ЄГИПТОМ

ПІРАМІДИ, ГІЗА

Великі Єгипетські піраміди розташовані в передмісті Каїра, сучасної столиці Єгипту – в районі Гіза. Місцеві піраміди Хуфса, Хефрена та Мікеріна – це візитна картка Єгипту. Цей давньоєгипетський некрополь складається з піраміди Хуфу, трохи меншої піраміди Хафри, відносно скромних розмірів піраміди Мікеріна і ряду менших пірамід-супутників, відомих як піраміди цариць. Великий Сфінкс розташований на східній стороні комплексу на схід.

Кольоровий каньйон схований в Синайських горах. Його протяжність становить 5 км, а висота місцями досягає майже 30 м. Ширина постійно коливається від 2 до 10 м. Барвисте забарвлення стін створює химерні візерунки, які могли б спокійно претендувати на звання творів мистецтва. Ще одна причина такої симфонії барв – це корали, які існували мільйони років тому на дні океану.

КОЛЬОРОВИЙ КАНЬЙОН

РАС-МОХАММЕД

Національний парк Рас-Мохаммед знаходиться на самому півдні Синайського півострова. На території заповідника безліч геологічних, рослинних, і звичайно, пов'язаних з життям коралового рифу об'єктів - 150 видів коралів і більше тисячі видів риб. Тут зустрічаються розломи землі 10-метрової глибини, всередині яких хлюпається море. Деякі рифи підносяться над рівнем моря.

**ВЕЛИКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПАРК ВІКТОРІЇ**
(National Parks in
Victoria)

У парку прекрасні
піщані пляжі, пишне зелене "серце", річки та
цікаву берегову лінію, з якої відкривається
вражаючий вид на океан.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАРК ФРЕЙСІНЕ (Freycinet
National Park)

Розташований на півострові
з рожевими гранітними горами, чисто
білими пляжами та бірюзовим морем.

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРКИ АВСТРАЛІЇ

як об'єкти міжнародного туризму

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАРК
УЛУРУ-КАТА ТЮТА,
ПІВНІЧНА ТЕРИТОРІЯ**
(Uluru-Kata Tjuta
National Park)

Цей національний парк є домом для найвизначнішої
природної пам'ятки Австралії: Улуру (відомий як
Айерс-Рок), історично культурної пам'ятки, яка
міжнародно визнана символом австралійської
глибинки.

Улуру («острівна гора»), що
входить до списку

Світової
спадщини
ЮНЕСКО,
є священною
горою корінних
аборигенів
Австралії.

які протягом століть
прикрашали її безліччю
картин та гравюр.

ULURU
THE HEART OF
Australia

Додаток Е

Методика «Я - лідер» (Є. Федоров; О.В. Єрьомін, Т.А. Миронова)

Мета: оцінка комунікативних та організаційних умінь як вміння повести за собою, стати організатором і натхненником життя в колективі, вміння управляти собою, вміння вирішувати проблеми, вміння впливати на оточуючих, вміння працювати з групою і т.д.

Реєстраційний бланк

П.І.Б. _____

А	Б	В	Г	Д	Е	Є	Ж
1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	29	40
41	42	43	44	45	46	47	48
Сума:	Сума:	Сума:	Сума:	Сума:	Сума:	Сума:	Сума:

Текст опитувальника

1. Не гублюсь і не здаюсь у важких ситуаціях.
2. Мої дії спрямовані на досягнення зрозумілої мені мети.
3. Я знаю, як долати труднощі.
4. Люблю шукати та пробувати нове.
5. Я легко можу переконати в чомусь моїх товаришів.
6. Я знаю, як залучити моїх товаришів до спільної справи.
7. Мені неважко досягти того, щоб усі добре працювали.
8. Усі знайомі ставляться до мене добре.
9. Я вмію розподіляти свої сили в навчанні та праці.
10. Я можу чітко відповісти на запитання, чого я хочу віджиття.
11. Я добре планую свій час та роботу.

12. Я легко захоплююся новою справою.
13. Мені легко встановити нормальні стосунки з товаришами.
14. Організуючи товаришів, намагаюся зацікавити їх.
15. Жодна людина не є для мене загадкою.
16. Вважаю важливим, щоб ті, кого я органіжую, були дружні.
17. Якщо маю поганий настрій, я можу не показувати це оточуючим.
18. Для мене важливим є досягнення мети.
19. Я регулярно оцінюю свою роботу та свої успіхи.
20. Я готовий ризикувати, щоб випробувати нове.
21. Перше враження, яке я справляю, зазвичай гарне.
22. У мене завжди все виходить.
23. Добре відчуваю настрій своїх товаришів.
24. Я вмію піднімати настрій у групі своїх товаришів.
25. Я можу змусити себе вранці робити зарядку, навіть якщо мені не хочеться.
26. Я зазвичай досягаю того, чого прагну.
27. Не існує проблеми, яку я не можу вирішити.
28. Ухвалюючи рішення, переглядаю різні варіанти.
29. Я вмію змусити будь-яку людину робити те, що вважаю потрібне.
30. Я вмію правильно підібрати людей для організації будь-якої справи.
31. У стосунках із людьми я досягаю взаєморозуміння.
32. Прагну до того, щоб мене розуміли.
33. Якщо в роботі в мене є труднощі, то я не впадаю в розпач.
34. Я ніколи не відчуваю почуття невпевненості в собі.
35. Я прагну вирішити всі проблеми поетапно, не відразу.
36. Я ніколи не вчиняв так, як інші.
37. Немає людини, яка встояла б перед моїм шармом.
38. При організації справ я враховую думку товаришів.
39. Я знаходжу вихід у складних ситуаціях.

40. Вважаю, що товариші, роблячи спільну справу, мають довіряти один одному.
41. Ніхто ніколи не зіпсує мені настрій.
42. Я уявляю, як здобути авторитет серед людей.
43. Вирішуючи проблеми, використовую досвід інших.
44. Мені нецікаво займатися одноманітною, рутинною справою.
45. Мої ідеї охоче сприймаються моїми товаришами.
46. Я вмію контролювати роботу своїх товаришів.
47. Вмію знаходити спільну мову з людьми.
48. Мені легко вдається згуртувати моїх товаришів навколо якоїсь справи.

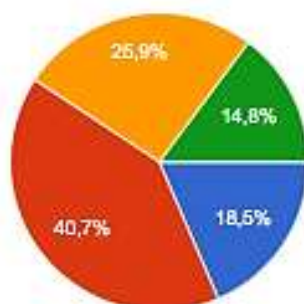
Анкетування учнів

В - вміння вирішувати проблеми

3. Я знаю, як долати труднощі.

27 відповідей

Копіювати діаграму

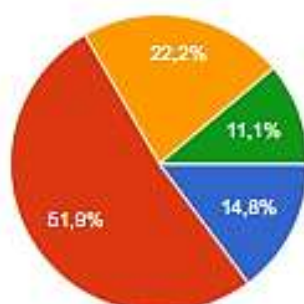

- повністю згоден - 4;
- скоріше згоден, ніж не згоден - 3;
- важко сказати - 2;
- скоріше не згоден, ніж згоден - 1;
- повністю не згоден - 0;

11. Я добре планую свій час і роботу.

27 відповідей

Копіювати діаграму

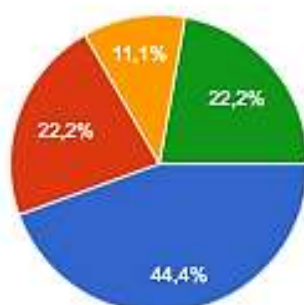

- повністю згоден - 4;
- скоріше згоден, ніж не згоден - 3;
- важко сказати - 2;
- скоріше не згоден, ніж згоден - 1;
- повністю не згоден - 0;

19. Я регулярно оцінюю свою роботу та свої успіхи.

27 відповідей

Копіювати діаграму

- повністю згоден - 4;
- скоріше згоден, ніж не згоден - 3;
- важко сказати - 2;
- скоріше не згоден, ніж згоден - 1;
- повністю не згоден - 0;

УДК 373.5:37.091.33:911:37.034

Голуб Геннадій, Ляховський Дмитро
golub.gennadiy@vnu.edu.ua; dima.lyakhovskiy.fcsd@gmail.com
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Невід'ємним етапом виховання особистості виступає школа, тому актуальними постають питання формування лідерських якостей здобувачів освіти ще у підлітковому віці. У старшокласників помітним стає прояв стійких особистих якостей та кар'єрних орієнтирів, прагнення до самореалізації та самоствердження, що виступає

© Голуб Геннадій, Ляховський Дмитро, 2024

267

фундаментом утворення особистості, здатної до прийняття рішень, активної діяльності та участі в шкільному житті.

З метою впровадження форм та методів роботи з розвитку лідерського потенціалу старшокласників на уроках географії, нами було виокремлено найбільш ефективні.

Серед *форм роботи*, які варто застосовувати при формуванні лідерських якостей на уроках географії було виділено, такі як: дебати, квест, індивідуальна робота (в т.ч. проектна діяльність, написання есе, конкурси), круглий стіл, тренінг.

Дебати є формою обговорення будь-якого питання, полеміка, обмін думками, дискусія, суперечка тощо. Завдяки дебатам розвиваються такі лідерські вміння, як використання різноманітних способів інтегрування інформації, критичне мислення, формулювання гіпотез, аргументація власної точки зору, врахування точки зору інших, толерантність, вміння працювати в команді, брати участь у прийнятті рішень, відповідальність. Зокрема на уроках географії можна використовувати дебати для обговорення таких актуальних питань, як глобальні проблеми людства, питання зміни клімату, екологічні катастрофи, соціально-економічні питання тощо.

Наступною формою організаційної роботи на уроках або в позаурочний час є *квест*. Цей вид роботи сприяє розвитку навичок командної роботи, пошук нестандартних рішень та вміння приймати їх в екстремальних умовах, розвиває креативність. У зв'язку з інформатизацією суспільства різноманітні освітні платформи дають змогу створити *веб-квест*.

Одним із ефективних інструментів формування лідерських якостей учнів через індивідуальні завдання є *проектна діяльність*. Виконання проектів на географічну тематику вимагає від учнів організаційних навичок, відповідальності, творчості, вміння аналізувати та систематизувати інформацію.